

SKAUT

ISSN 1898-7729

HARCERSKIE PISMO HISTORYCZNE • KWARTALNIK • TARNÓW • WRZESIEŃ 2019 • ROK XV • NR 3 [57]

W treści: M. Miszczuk, „Węzełek” – Pismo Głównej Kwatery Harcererek w Londynie 1961–2017, s. 3; M. Popiel, *Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa – 15 lat – analiza statystyczna i spis artykułów*, s. 15; M. Miszczuk, *Z krzyżem harcerskim w bój 1914–1921* – recenzja książki, s. 23; M. Popiel, *Harcerska wędrówka przez stulecie* – recenzja książki, s. 24.

Jednym z przejawów życia harcerskiego jest prasa. Tygodniki, dwutygodniki, miesięczniki, roczniki, jednodniówki i pisma, które ukazywały się z okazji lub bez okazji. Wszystkie one opisywały ważne wydarzenia w zastępach, drużynach i hufcach. Były też pisma ogólnozwiązkowe. W oparciu o nie, gdy brakuje dzisiaj w archiwach rozkazów, kronik lub innych dokumentów, można na podstawie zawartych w prasie artykułów, odtworzyć czasem bardzo dokładnie fakty sprzed lat, wypełnić białe plamy historii i poznać przede wszystkim osoby, które te historie tworzyły. Prasa, to ważne źródło wiedzy historycznej poszczególnych środowisk lub całych organizacji.

W niniejszym numerze tarnowskiego „Skauta” zamieszczamy dwa teksty poświęcone czasopiśmom harcerskim. Pisma te różnią się od siebie wszystkim: miejscem i czasem wydawania, zawartością, objętością, osobami redagującymi te pisma i które nakierowane na różnych odbiorców. A jednak, w jakimś sensie, są podobne, bowiem ukazują dokonania harcerskie na przestrzeni ponad stu lat działalności tej organizacji.

Dzięki zawartości tych pism nie ulega zatarciu pamięć o setkach, jeśli nie tysiącach osób, zaangażowanych w wychowanie polskiej młodzieży harcerskiej w dziesiątkach krajów na całej kuli ziemskiej. Każde zapisane nazwisko może stanowić podstawę do snucia wspomnień, może też być początkiem pięknych opowieści o życiu i wielu różnych dokonaniach.

Przy tej okazji nasuwają się przynajmniej dwie refleksje:

Pierwsza dotyczy wiedzy o współczesnych organizacjach harcerskich, za na przykład pięćdziesiąt lat. Jak badacz opíše dzisiejsze Harcerstwo? Jak poradzi sobie z brakiem podstawowych informacji o ludziach i ich dokonaniach w czasach RODO? Już od dawna, od kiedy Internet stał się głównym nośnikiem informacji, wlewamy w elektroniczne kanały tysiące jeśli nie miliony fotografii, niestety bez stosownych podpisów dotyczących czasu,

OD REDAKCJI

miejsca i osób. Stajemy się organizacją bezimiennych osób. Pogłębia to zjawisko wprowadzanie w obszary zabezpieczone hasłami dokumentów organizacyjny: rozkazów, pism, protokołów etc. Wydaje się to jednak złym rozwiązaniem, stawia się bowiem twardą granicę pomiędzy działaniami a powinnościami każdego harcerza i instruktora wynikające z prawa, przyrzeczenia, zobowiązania instruktorskiego czy wreszcie statutu. To jest bardzo krótkowzroczna polityka informacyjna i wydaje się, że bardzo zła polityka informacyjna, chociażby ze względu na rodziców harcerzy, którzy nie mają łatwego dostępu do

informacji na temat środowiska w którym działa i wychowuje się ich dziecko.

Druga refleksja dotyczy działań związkowych na rzecz zainteresowania młodzieży harcerskiej czasopiśmami harcerskimi, książkami, a generalnie historią Harcerstwa. Działania Muzeum Harcerstwa w Warszawie nie są wystarczające ze względu na małe środki pozostające w dyspozycji tej instytucji. Potrzebne jest raczej szerokie spojrzenie na wspomniane zagadnienia poprzez wprowadzenie do katalogu prób harcerskich i instruktorskich odniesień do wiedzy na tematy historii Harcerstwa.

* * *

14 września 2019 roku, odbyła się w Alei Podróżników, Odkrywców i Zdobywców w Krakowie uroczystość odsłonięcia tablic pamiątkowych. Pierwsza z nich była poświęcona Jerzemu Jelińskiemu, który objechał kulę ziemską w latach 1926–1929. Tablicę odsłonili wnukowie: Paweł Lazarowicz i Marek Szukalski oraz Włodzimierz Radecki.

Niebawem w „Skaucie” ukaże się biogram J. Jelińskiego, autorstwa Dariusza Grochala oraz ciekawa opowieść o odnalezieniu oryginalnego samochodu podróżnika.

M. Popiel

Samochód marki Buick Master Six, którym druh Jerzy Jeliński objechał drugą część trasy: USA, Japonię, do Polski (w latach 1927–1929).

Fot. M. Popiel, Kraków, 14 września 2019 r.

SKAUT. HARCERSKIE PISMO HISTORYCZNE © ISSN 1898-7729 Redakcja: **Lesław Dall** - Zakopane, **Wiesław Kukla** - Poznań, **Marian Miszczuk** - Warszawa, **Marek Karpiński** (grafika) - Tarnów, **Marek Popiel** (red. naczelny, odpowiedzialny i wydawca). Adres redakcji: ul. Krakowska 42/9, 33-100 Tarnów, tel. 530 324 027 • czasopismo.skaut@gmail.com • www.skaut.tarnow.pl • „SKAUT” jest harcerskim piśmem niezależnym • Wszelkie prawa zastrzeżone ©1996-2019 • Przedruk za zgodą redakcji, za wskazaniem autora i źródła tekstu • Nadesłane materiały redakcja publikuje nieodpłatnie • Redakcja zastrzega sobie prawo do adiustacji nadesłanych tekstów, dokonywania skrótów i zmian • Publikowane teksty nie zawsze są zgodne ze stanowiskiem redakcji • Przedsięwzięcie o charakterze non profit •

Marian Miszczuk

„WĘZEŁEK” – PISMO GŁÓWNEJ KWATERY HARCEREK W LONDYNIE 1961–2017

Wstęp

Tematem tego opracowania jest zarys historii pisma instruktoerek Organizacji Harcerek Związku Harcerstwa Polskiego działającego poza granicami kraju, zatytułowanego „Węzełek”, którego pierwszy numer ukazał się w styczniu 1961 roku.

Zapisując dzieje „Węzełka” należy się cofnąć do września 1939 roku, czyli wybuchu II wojny światowej i prześledzić w skrócie kształtowanie się harcerstwa niepodległościowego poza krajem.

Po upadku II Rzeczypospolitej w wyniku agresji nazistowskich Niemiec i Związku Radzieckiego wielu instruktorów, harcerzy i harcerek znalazło się na Węgrzech, w Rumunii, Jugosławii, we Francji, a następnie w Wielkiej Brytanii, a także w innych krajach i wszędzie tam organizowano pracę harcerską, prowadzoną z wielkim zaangażowaniem, niezwykle potrzebną i skuteczną wychowawczo.

Cechą zasadniczą działalności harcerskiej zarówno w kraju jak i na emigracji było uznanie walki o niepodległość Polski za wartość nadrzędną i uznanie Rządu Polskiego na emigracji w Paryżu, a następnie po upadku Francji w czerwcu 1940 roku, w Londynie, za prawowity, jedynie legalny rząd Rzeczypospolitej.

Przewodniczącą ZHP dr Michał Grażyński przedostał się do Paryża i 9 października 1939 roku utworzył Naczelny Komitet Wykonawczy ZHP. Była to całkowicie naturalna decyzja. To w Paryżu ukonstytuował się nowy rząd RP, to we Francji rozpoczęło się odtwarzanie Wojska Polskiego. Trzeba było kontynuować pracę harcerską w kraju i na emigracji.

M. Grażyński był oczywiście osobą najbardziej predysponowaną do objęcia przewodnictwa reprezentacji harcerstwa u boku władz. W czasie XVII Zjazdu Walnego, który odbył się w dniach 20–21 maja 1939 roku, został demokratycznie wybrany Przewodniczącym ZHP na kolejną kadencję¹. Był znany w międzynarodowym ruchu skautowym. Jego życiorys opublikowano w drukowanym w języku francuskim i angielskim kwartalniku „Jamboree”. Został w 1936 roku udekorowany odznaką Srebrnego Wilka za wybitne zasługi w dziele rozwoju skautingu. W międzynarodowym ruchu skautowym dwie osoby z każdej narodowej organizacji miały kluczowe znaczenie dla rozwoju stosunków z innymi organizacjami. Był to *Chief Scout*, czyli Skaut Naczelny i *International Commissioner*, czyli Komisarz Międzynarodowy będący jedyną osobą upoważnioną do kontaktów z innymi organizacjami. W skład Komitetu wszedł dr M. Grażyński, którego funkcja przewodniczącego równała się funkcji Naczelnego Skauta i hm. Henryk Kapiszewski, przedwojenny Komisarz Międzynarodowy. Obecność tych dwóch osób powodowała, że każda struktura organizacyjna na emigracji byłaby automatycznie uznana, jako legalna reprezentacja danej organizacji narodowej. Dlatego w listopadzie 1939 roku NKW uzyskał uznanie władz skautingu brytyjskiego i Międzynarodowego

Biura Skautowego. NKW ściśle współpracował z ZHP we Francji, Danii i Belgii. Nawiązano kontakt listowny z harcerstwem w USA i Kanadzie, a wysłannicy Komitetu, hm. Zygmunt Szadkowski i hm. Henryk Kapiszewski, z harcerstwem na Węgrzech i w Rumunii.

Rząd RP w Londynie doceniał znaczenie harcerstwa w akcji w Kraju i na emigracji, ale starał się odsunąć od pracy harcerskiej M. Grażyńskiego Przewodniczącego ZHP, lecz jednocześnie działacza politycznego związanego z obozem dzierżącym w Polsce władzę przed klęską wrześniową. Rząd oceniał Grażyńskiego przez pryzmat jego przynależności do sanacyjnego establishmentu i dlatego starano się go odsunąć od wpływów na harcerstwo. Jednak o znaczeniu pracy harcerskiej nie decydowały nigdy stosunki z władzami, a lecz aktywność instruktorów, a ci pokazali prawdziwe zrozumienie celów i ideologii harcerskiej oraz swoje najwyższe moralne kwalifikacje².

W tych tragicznych, wojennych czasach, zaślepienie i prywata dyktowały politykę rządu RP wobec tak pożytecznej działalności harcerstwa. Na emigracji harcerstwo stało się niezwykle ważnym elementem ratowania dzieci polskich, a także samokształcenia, organizowania czasu wolnego dla harcerzy i instruktorów, którzy znaleźli się w wojsku.

Po upadku Francji wielu instruktorów harcerskich i starszych harcerzy znalazło się na terenie Wysp Brytyjskich. Przebywają-

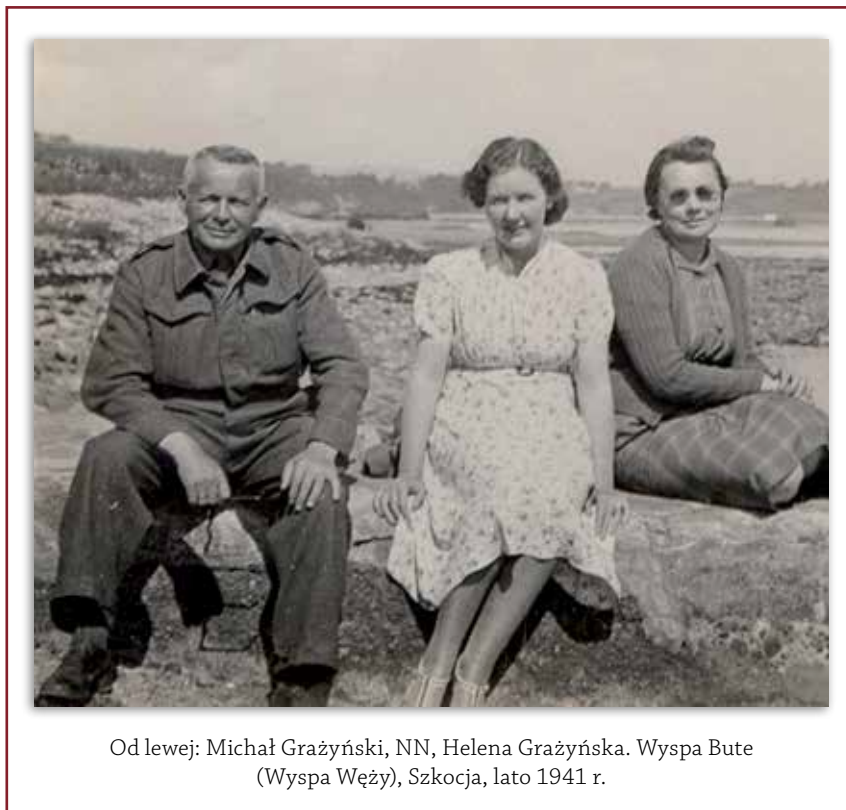
¹ M. Miszczuk, *Kapiszewscy. Saga o polskiej inteligencji*, Kraków, 2016, s. 271–272. Zjazd odbywał się w atmosferze zagrożenia wojennego, pomimo tego instruktorzy o orientacji narodowo-demokratycznej ostro atakowali ówczesne władze harcerskie.

² Szerzej na ten temat: W. Kukła, M. Miszczuk, *Dzieje harcerstwa na obczyźnie 1912–2006. Zarys problematyki*, Seria: *Dzieje harcerstwa na uchodźstwie i poza krajem*, t. 1, Wydawnictwo Tomiko, Warszawa, 2006.

cy w Londynie hm. dr Ludwik Bar już w lipcu 1940 roku nawiązał ponowny kontakt z Międzynarodowym Biurem Skautowym. Władze skautingu angielskiego były poinformowane o pobycie Przewodniczącego ZHP dr Michała Grażyńskiego w Szkocji. Grażyński regularnie kontaktował się z działaczami harcerskimi, przede wszystkim z hm. Antonim Drągowskim i hm. RP Olgą Małkowską, która przebywała w Anglii od października 1939 roku³. Rząd – podobnie jak we Francji – zamierzał narzucić harcerstwu zarząd przymusowy. Za zgodą rządu odbyła się 22 grudnia 1940 roku w Perth w Szkocji Konferencja instruktorów ZHP. W konferencji wzięło udział 35 osób, które jednogłośnie uchwałyły powołanie Komitetu Harcerskiego: *pod przewodnictwem hm. RP Olgi Małkowskiej, która zna harcerstwo, żyje nim, posiada szacunek ogółu harcerstwa w Kraju i zagranicą. Daje ona rękomię, że w obecnej trudnej sytuacji Harcerstwo będzie prowadzone w kierunku jak największego udziału w pracy niepodległościowej z wykluczeniem wszelkich rozgrywek partyjnych.*

Hm. RP Olga Małkowska po przybyciu na Wyspy utworzyła w Dartmouth (Devon) Dom Polskiego Dziecka. Po ewakuacji pasa nadmorskiego jesienią 1940 roku O. Małkowska otrzymała propozycję przeniesienia Domu do Szkocji, do pałacu Lorda Hume (późniejszego premiera). Posiadłość nazywała się Castlemains, a położona była koło Douglas w Lanarkshire. Pałac stał się wkrótce miejscem spotkań harcerzy ze stacjonujących w Szkocji oddziałów polskich, a latach w 1940–1942 był centrum pracy harcerskiej na terenie Wielkiej Brytanii. W Castlemains mieściła się równocześnie Szkoła Powszechna im. A. Małkowskiego, internat dla dzieci oraz Ognisko Harcerskie, w którym regularnie spotykali się instruktorzy harcerscy. Szkoła wydawała jedyne wówczas na Wyspach Brytyjskich pismo dla dzieci polskich „Nasze Pisemko”.

³ *Druhna Oleńka. Olga Małkowska Harcmistrzyni Rzeczypospolitej*, Wyboru materiałów dokonały Maria Fidler-Morawcowa, Zofia Florczak, Maria Krassowska-Olszańska, Wyd. Główna Kwatera Harcerek, Londyn, 1988, s. 96; Zob. też Janusz Wojtyca, *Małkowska z Drahonowskich Olga* [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny* pod red. J. Wojtycy, t. 1, Warszawa, 2006, s. 129–130.

Od lewej: Michał Grażyński, NN, Helena Grażyńska. Wyspa Bute (Wyspa Węży), Szkocja, lato 1941 r.

W sierpniu 1943 roku na obozie harcerek w Silecroft w Lake District, hm. RP Helena Grażyńska zorganizowała korespondencyjną drużynę harcerek Wisła im. Królowej Jadwigi. Ta pierwsza drużyna harcerek dała początek prężnie działającemu do dnia dzisiejszego hufcowi żeńskiemu Bałtyk. W 1943 roku w Londynie było 65 harcerek i 22 zuchów, w Edynburgu 25 harcerek, w Glasgow 4 harcerki i w Dunalastair House w Szkocji 16 harcerek w Drużynie im. Emilii Plater. Łącznie stan liczbowy harcerek wynosił 116.

Rząd przez prawie dwa lata ignorował pracę harcerską w wojsku i wśród polskich dzieci. Jednak harcerze prowadzili swoją pracę zarówno w wojsku, jak i wśród dzieci i młodzieży, i to wszędzie tam, gdzie była taka potrzeba. Do tego harcerzom nie potrzeba było ani rządu ani komitetu. Uznanie w sierpniu 1942 roku Komitetu Harcerskiego przez rząd pozwoliło na uzyskanie legalizacji pracy i utworzenie biura Naczelnego Komitetu ZHP na czas wojny z urzędującym wiceprzewodniczącym hm. Kazimierzem Sabbatem i kilkunastoosobowym personelem. Spowodowało to szybki rozwój jednostek harcerskich w PSZ oraz wśród dzieci i młodzieży. Komitet był uznawany za naczelną reprezentację harcerską przez wszystkie jednostki powstające na

emigracji. Komitet otrzymał od rządu polskiego poważne subwencje, które umożliwiły zatrudnienie w Biurze Komitetu stałego personelu i rozwinięcie planowych działań.

Harcerstwo rozwinęło ożywioną działalność organizacyjną, szkoleniową, wychowawczą i wydawniczą. Dla wielu polskich dzieci drużyny harcerskie zastępowały rodzinę i to przez cały okres wojny. Wielką wagę przykładano do propagandy sprawy polskiej wśród skautów i przewodniczek brytyjskich. Pełne zrozumienie roli harcerstwa rząd wykazał dopiero w ostatnim roku wojny.

Dopiero 18 maja 1945 roku Przewodniczący ZHP dr Michał Grażyński wrócił do swoich harcerskich obowiązków⁴. Bardzo aktywnie włączył się do pracy harcerskiej.

Powstanie ZHP poza granicami kraju

Z chwilą zakończenia wojny do Wielkiej Brytanii z terenu europejskiego wróciły oddziały I Korpusu, przybył II Korpus z Włoch. Z wojskiem przybyły szkoły z Palestyny, Libanu i Egiptu, a następnie ludność cywilna

⁴ M. Miszczyk, *Kapiszewscy...*, s. 335–336

Winieta czasopisma „Ognisko Harcerskie”, Londyn (Wielka Brytania).

z obozów w Afryce i Indiach. Do wojskowych dołączyły rodziny znajdujące się na terenie Niemiec. Ze szkołami przybyły tysiące młodzieży harcerskiej. W każdym prawie oddziale wojskowym istniał krąg starszoharcerski. W maju 1946 roku w Edynburgu odbył się Konstytucyjny Zjazd Obszaru Brytyjskiego, który wybrał władze. Przewodniczącym Zarządu Obszaru został ppłk Stanisław Jachnik. Obszar obejmował jednostki harcerskie działające w W. Brytanii oraz w PSZ w angielskiej strefie okupacyjnej Niemiec. Z końcem 1946 roku szeregi Starszego Harcerstwa w wojsku zaczęły się zmniejszać na skutek emigracji do innych krajów.

Pod koniec 1946 roku powstał hufiec harcerek w West Chilmington oraz pięć zastępów w różnych miejscowościach Anglii. Harcerze mieli jedną drużynę w Edynburgu oraz zastęp harcerzy w Garelochhead. Komendantem harcerzy do sierpnia 1946 roku był hm. Romuald Dyrda, po nim hm. Kazimierz Obtulowicz. W listopadzie 1946 roku harcerstwo w W. Brytanii zrzeszało ogółem 1 424 harcerek, harcerzy i zuchów. W dniu 31 stycznia 1947 roku zakupiono Dom Harcerski w Londynie.

W 1947 roku działały hufce: Szkocja, siedziba Edynburg – hufcowa phm. G. Zubrzycka; Bałtyk, siedziba Londyn – hm. Ewa Gieratowa; w Stowell Park – hm. Natalia Milewska; w Foxley – phm. H. Pietrzykówna oraz samodzielne jednostki: drużyna harcerek w Doddington, zastęp harcerek w Oulton Park – pwd Danuta Pniewska, zastęp harcerek w Faiford, zastęp harcerek w Rednal, gromada zuchów w Rednal. Razem 675 harcerek i 52 instruktorki. W roku 1948 w akcji letniej wzięło udział 200 harcerek i 20 uczestników kursu instruktorskiego z Belgii, Francji i Wielkiej Brytanii.

30 stycznia 1946 roku rozpoczęło się w Enghien pod Paryżem Zebranie Kolegium

Komiteu Naczelnego Związku Harcerstwa Polskiego na czas wojny, które przekształciło się w Zebranie Naczelnej Rady Harcerskiej poza granicami Kraju. W obradach, które trwały przez pięć dni wzięło udział około sześćdziesięciu osób ze wszystkich terenów pracy harcerskiej w wolnym świecie. Otwierając Zjazd Kolegium Grażyński powiedział: *Zbieramy się pod Paryżem. Ma ten fakt swoją dramatyczną wymowę. Przecież przez cały czas tej straszliwej w swych metodach wojny, nawet w jej momentach najbardziej tragicznych, nie traciliśmy nigdy wiary w ostateczne zwycięstwo naszej sprawy polskiej, a w związku z tym mieliśmy niezłomną nadzieję, że po ustaniu walki zbrojnej wrócimy wszyscy do Kraju i że tam dokona się tak długo oczekiwane radosne połączenie tych Druhen i Druhów, którzy w podziemnej walce i pracy stworzyli najpiękniejszą kartę w historii naszego ruchu, z tymi Druhnami i Druhami, którzy poza granicami swej Ojczyzny walczyli i pracowali dla Polski. Stało się inaczej. Od Rzeczypospoli-*

Maria Kapiszewska, redaktorka „Ogniska Harcerskiego” z mężem Henrykiem Kapiszewskim, Londyn, maj 1945 r.

tej odrąbano połowę jej ziem, a resztę próbuje się zsowietyzować i włączyć w skład państwa sowieckiego. Nie ma w Polsce wolności, a nad Krajem cięży straszliwa zmora okupacji rosyjskiej. We wszystkich dziedzinach życia publicznego pragnie się wytepić te wartości, które składają się na swoistą polską kulturę i jej organiczne powiązanie z kulturą zachodnio-europejską⁵.

W lutym 1946 roku na tym zjeździe powstał Związek Harcerstwa Polskiego poza granicami Kraju, na czele którego stanął Michał Grażyński. Rada Naczelna postanowiła stworzyć w ramach Związku Harcerstwa Polskiego spośród starszych harcerek i starszych harcerzy osobną organizację Starszego Harcerstwa, na równi z Organizacją Harcerzy, oraz Organizacją Harcerek. Naczelna Rada zawiesiła, na czas nieokreślony, w stosunku do Starszych Harcerzy i Starszych Harcerek drugą część 10 punktu Prawa Harcerskiego, zawierającą zakaz picia napojów alkoholowych i palenia tytoniu. Na miejsce tego zakazu Rada wprowadziła pozytywny nakaz wstrzemięźliwości oraz walki ze wszelkimi nałogami.

Rozpoczęła się nowa karta w dziejach harcerstwa poza krajem. Powstała jednolita organizacja typu skautowego działająca na obczyźnie i prowadząca bardzo dobrą i efektywną pracę wychowawczą wśród dzieci i młodzieży polskiej.

Prasa i wydawnictwa władz ZHPpgK w latach 1946-1960

Początkowo, w latach 1939–1946 ruch harcerski funkcjonował poprzez samodzielne organizacje: ZHP we Francji, ZHP w Belgii, ZHP na Wschodzie, ZHP w Niemczech, ZHP w Danii, ZHP w Norwegii, które uznawały zwierzchnictwo władz w Londynie. Jednak powrót części młodzieży do kraju, a także migracje ludności polskiej do krajów stałego osiedlenia spowodowały zmiany w strukturze organizacyjnej ZHP. Centrum pracy harcerskiej stał się Londyn, z którego kierowano pracą harcerską w Europie, w obu Amerykach,

⁵ *Przemówienie Przewodniczącego ZHP Dr. M. Grażyńskiego na otwarciu Zjazdu, „Harcerstwo. Numer Poświęcony Paryskiemu Zjazdowi Kolegium Komiteu Naczelnego ZHP na czas Wojny”, Londyn, marzec 1946, s. 3.*

Prasa harcerek wydawana w Londynie (Wielka Brytania).

Afryce, Australii i Azji. Tutaj urzędowały władze harcerek: Naczelna Rada, Przewodniczący ZHP, Naczelnictwo, Główne Kwatery Harcerzek, Harcerzy i Starszego Harcerstwa oraz Organizacja Przyjaciół Harcerstwa. W Londynie miały swoje redakcje pisma harcerek: „Wiadomości Urzędowe”, „Harcerstwo”, „Harcemistrz”, „W Kręgu Rady”, „Znicz”, „Ogniwa”, „Na Tropie” i szereg innych. Tutaj było centrum ruchu wydawniczego.

Jednym z podstawowych zadań władz harcerek w Londynie było nawiązanie kontaktu z żywiołowo rozwijającymi się jednostkami harcerek w nowych miejscach osiedlenia emigracji niepodległościowej. Bardzo ważnym narzędziem stał się ruch wydawniczy, a w szczególności centralna prasa harcerek. W Londynie przebywało wielu wybitnych instruktorów i instruktorek harcerek. Sprzyjało to wydawaniu pism na wysokim poziomie merytorycznym dla różnych grup wiekowych:

Harcerki starały się konsekwentnie i planowo rozwijać swoją pracę na całym świecie. W październiku 1949 roku ukazał się Londynie pierwszy numer periodyku „Ogniwa. Pismo Harcerzek w Wielkiej Brytanii”. Pismo było małej formatu (17 x 10 cm), ale za to doskonale mieściło się w kieszeni munduru. Pismo wydawała Komenda Chorągwi Harcerzek w W. Brytanii. Jednak w praktyce wydawał je zespół instruktorek z Hufca Bałtyk. Twórczyni pisma i pierwsza redaktorka Ewa Gierat była pierwszą hufcową tego hufca. Administrację „Ogniwa” prowadziła hm. Hanka Grabińska, która była referentką zuchową hufca, drużynową drużyny wędrowniczek Jantar i hufcową w latach 1956–1957. Po wyjeździe E. Gierat do USA pismo od czerwca 1951 objęła Barbara Męcarska-Kozłowska. Ilustratorką była Irena Czarnecka-Bogdanowicz, autorka pełnych humoru rysunków i całych „historyjek” obrazkowych. Warto przytoczyć opinię hm. Hanny Smoleńskiej z 1976 roku:

„Ogniwa” – pismo harcerek – miały łączyc wszystkie harcerek poza krajem, pomóc w wymianie myśli i poglądów, nie pozwolić odpaść od rodziny harcerek, rozsianej po wojnie 1939 roku po całym świecie. Stopniowo pismo rozwijało się coraz bardziej, nabierało rumieńców, głębszej treści, różnych ulepszeń w postaci ciekawych artykułów, zarówno ogólnych jak i harcerekich... Wprowadzono ciekawą „Harcerenadę” przeznaczoną dla drużyn korespondencyjnych i dla dziewcząt przygotowujących się samodzielnie do stopni⁶.

Pismo przestało ukazywać się w lipcu 1955 roku z powodu rezygnacji B. Męcarskiej i formalnie zostało włączone do „Na Tropie”⁷.

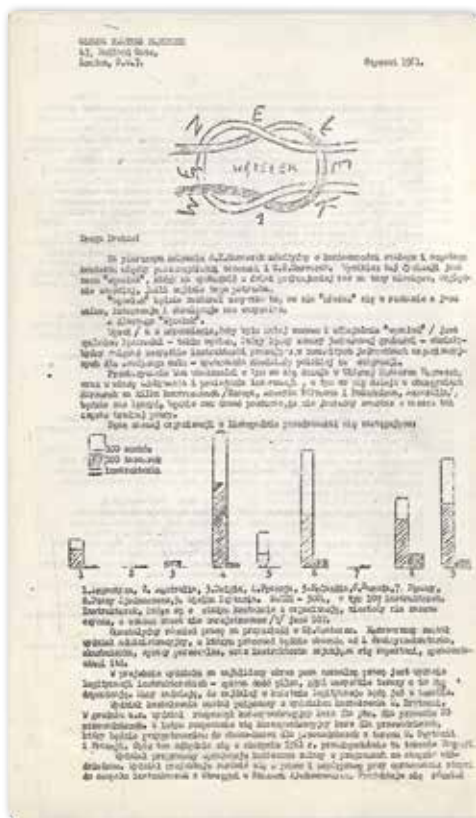
W styczniu 1950 roku Główna Kwatera Harcerzek rozpoczęła wydawanie dwumiesięcznika „Znicz”⁸, redagowanego przez He-

Grupa wiekowa	Tytuł pisma	Okres wydawniczy
Starszyzny	„Harcerstwo”	1946–1948
	„Wiadomości Urzędowe”	1948–2000
Instruktorów	„Harcemistrz”	1949–1951
Instruktorek i harcerek	„Ogniwa”	1949–1954
Drużynowych harcerek i harcerzy	„W Kręgu Rady”	1948–1949
Drużynowych harcerek	„Znicz”	1950–1960
Harcerzy	„Bądź Gotów”	1948–1953
Dzieci i młodzieży	„Świat Młodych”	1946–1948
Zuchów	„W Kręgu Rady”	1954–1959

⁶ H. Smoleńska, *Pisma harcerek, wydawane w Londynie w latach 1948–1976*, „Skaut. Pismo Koła Harcerzek i Harcerzy z lat 1910–1945”, Londyn, październik–grudzień 1976, r. XV, nr 21, s. 14–17.

⁷ W. Kukła, *Ogniwa. Pismo Harcerzek/Pismo Dziewcząt 1949–1955 (Londyn, Wielka Brytania)*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne”, Tarnów, grudzień 2007, nr 4 [12], s. 7–10.

⁸ „Znicz” był formalnie kontynuatorem „W Kręgu Rady”, jednak do 1958 r. był pismem drużynowych harcerek. Zob. Zenon Buczewski, *Znicz. Pismo harcerek polskich w świecie w latach 1950–1960. Zestaw numerów*. „Biuletyn Archiwum Prasy Skautowo-Harcerskiej”, Vancouver, Kanada, 1984, nr 2, s. 34–39.

Pierwsza strona, pierwszego numeru „Węzełka”, styczeń 1961 r.

lenę Grażyńską, przeznaczonego wyłącznie dla harcerek. Na treść drukowanego „Znicza” składały się materiały metodyczno-programowe, gawędy ideowo-wychowawcze, kroniki. Tematy kulturalno-oświatowe zamieszczali polscy naukowcy i wybitni pisarze emigracyjni. Prowadzono też bardzo ożywiony dział *Szukajmy polskich pamiątek po świecie*, angażując do tego liczną młodzież emigracyjną, która z zapałem wyszukiwała i nadsyłała ciekawe materiały z różnych terenów. W 1959 roku redakcję przejął hm. Ignacy Płonka, ale w 1960 roku przestał ukazywać się „Znicz” i powstał problem łączności z harcerkami na całym świecie.

Inicjatywa wydania pisma instruktorek, Londyn 1960 rok

W czasie Zjazdu Naczelnej Rady Harcerskiej 4–6 listopada 1960 roku Naczelniczką Harcerek ZHP pgK została wybrana hm. Halina Śledziewska. Jak pisała w pierwszym numerze „Węzełka” datowanym na styczeń 1961 roku: *Na pierwszym zebraniu GK Harce-*

rek mówiliśmy o konieczności stałego i częstego kontaktu między poszczególnymi terenami. Wynikiem tej dyskusji jest nasz „Węzełek”, który ma wychodzić w świat przynajmniej raz na trzy miesiące, względnie częściej [...] będzie zawierał wszystko to, co nie mieści się w rozkazie, jest ważne i obowiązuje nas wszystkie. A dlaczego „Węzełek”? Węzeł w zdrobnieniu żeby było mniej surowo i oficjalnie⁹.

Sprawa łączności organizacyjnej w związku młodzieży działającym na kilku kontynentach miała oczywiście kapitalne znaczenie. W tamtych latach jedyną skuteczną formą łączności było pismo organizacyjne. Inicjatywa wydawania pisma instruktorek wyszła od hm. Eli Andrzejowskiej, hm. Cyty Poraj oraz Haliny Śledziewskiej. Pozostawał problem redagowania i kolportażu, a w szczególności udziału w redagowaniu pisma instruktorek z różnych terenów pracy.

Jak wspomniano pierwszy numer „Węzełka” ukazał się w styczniu 1961. Była to jedna, dwustronnie zadrukowana kartka forma-

⁹ [Halina Śledziewska], *Droga Druhno*, „Węzełek”, Londyn, styczeń 1961, nr 1, s. 1.

tu *foolscap*, pracowicie wystukana na woskówce przez Cytę Poraj i odbita na starym powielaczu¹⁰. Początkowo „Węzełek” był listem Naczelniczki Harcerek i Głównej Kwatery Harcerek do instruktorek, rozsyłanym za pośrednictwem Komendantek Chorągwi¹¹.

Warunki w jakich powstawał pierwszy „Węzełek” opisuje jego wieloletnia współpracowniczka i redaktorka: *Nie były to czasy komputerów, Internetu, rozmów przez Skype, wyjazdów pozaeuropejskich. Telefon był drogi, pisanie listów z kopią przez kalkę, kłopotliwe¹².*

Techniki składu i druku

Pierwsze sześć numerów składały się z jednej dwustronnie zadrukowanej kartki powielanego maszynopisu. Od numeru siódmego, grudzień 1962 roku, „Węzełek” miał już cztery powielane strony. Pierwsze dziewięć numerów jest ozdobionych ręcznie, nieco nieporadnie rysowaną winiętką, ale od numeru dziesiątego (sierpień 1963 roku) nabrała ona ostatecznego kształtu. Numer ósmy z 1963 roku miał już osiem stron i po raz pierwszy pisały w nim instruktorki z terenu: *Kazia Gasparowicz z Wielkiej Brytanii, Krysia Orłowska z Kanady, Jadzia Chruściel i Ewa Gierat z USA¹³.*

Numer 1–36 zostały wydane na powielaczu. Cechą szczególną opracowania graficznego były ciekawie skomponowane strony tytułowe, z których sporą część przygotowywał hm. Waław Śledziewski,

¹⁰ *Foolscap*, to rozmiar papieru maszynowego używanego w Brytyjskim *Commonwealth*, rozmiaru 203 x 330 mm. Woskówka, a właściwie matryca woskowa to cienka bibułka powleczone woskiem do powielania napisanych na niej tekstów. Pisano na maszynie bez taśmy albo rysikiem lub innym ostrym narzędziem wydrapywano rysunki. Następnie wkładano matrycę do powielacza, farba wchodziła w zagłębienia i przenosiła się na papier. W ten sposób można było powielić nawet kilkaset egzemplarzy danego tekstu.

¹¹ W. Kukła, *Węzełek. Pismo Instruktorek* (Londyn), „Skaut. Harcerskie Pismo Odrodzone w Internecie”, Tarnów, 23 kwietnia 2005, nr 1 [8], s. 10–12; 100, „Węzełek”, Londyn, czerwiec 1979, nr 100, s. 10; D. Pniewska, *Historia Węzełka*, Londyn 2004, s. 1, [mps] w zbiorach M.M.

¹² D. Pniewska, *Historia Węzełka*, s. 1, dz. cyt.

¹³ *Tamże*.

Członkinie Głównej Kwatery Harcerek ZHPppgK w Londynie, 1967 r. Stoją od lewej: Krystyna Szwagrzak, Ewa Chodźko-Zajko, Hanna Smoleńska, Maria Aurzecka, Krystyna Januszajtis, Siedzą od lewej: Władysława Spławaska, Halina Śledziwska, Janina Bętkowska. Brak: Krystyny Bryniarskiej, Aleksandry Kulczyckiej, Małgorzaty Świętochowskiej, Stefanii Trzecieckiej.

prywatnie mąż redaktorki. Od numeru 15, dwunastostronicowego, pojawiły się fotografie wykonywane przez Waclawa Śledziwskiego, które redaktorka ręcznie wklejała do każdego egzemplarza, a nakład wynosił wówczas 200 egzemplarzy. Pierwsza oryginalna fotografia autorstwa W. Śledziwskiego przedstawia grupę uczestniczek Złotu instruktorek w Stella Plage (Francja), który odbył się w dniach 4–6 września 1964 roku. Kolejne to doskonałe zdjęcie instruktorek biorących udział w Naczelnej Radzie Harcerskiej (10–11 października 1964 roku w Aleysford), uczestniczki Harcerenady (nr 17), grupa instruktorek z Francji (nr 18), a w numerze 23 trzy fotografie z pielgrzymki do Rzymu. Do tego numeru wklejono zasuszony mak z Monte Cassino oraz obrazek. Nakład powiększono do 350 egz. a równocześnie wprowadzono opłatę za roczną prenumeratę – 6 szylingów lub 1 dolar rocznie. Początkowo pismo rozsyłano w wąskich opaskach, co jednak nie było zbyt praktyczne (niszczyły się w transporcie strony tytułowe), więc w 1970 roku Mieczysława (Mietka)

Niewiarowska zaczęła pakować pismo w koperty, które swoim samochodem odwoziła na pocztę dhna Wanda Sokołowska.

Druk offsetowy wprowadzono od numeru 37 (grudzień 1968 roku), który miał już 16 stron, z licznymi ilustracjami i fotografiami.

Pierwszy zespół redakcyjny i zawartość pisma

Decydującą rolę w historii pisma odegrała jego inicjatorka i wieloletnia redaktorka Halina Śledziwska. Redagowała ona pismo nieprzerwanie przez czterdzieści cztery lata, jednak jej nazwisko w stopce redakcyjnej pojawiło się dopiero numerze 165 (kwiecień 1990 roku), w trzydziestym roczniku pisma.

Pierwsze numery zapełniała niemal całkowicie H. Śledziwska i członkinie Głównej Kwatery Harcerek. Bardzo szybko „Węzełek” stał się ważnym elementem pracy instruktorek poza krajem, ważnym elementem systemu organizacyjnego i jednym z zasadniczych sposobów komunikacji Organizacji Harce-

rek. Recenzując na łamach londyńskiego „Skauta” Irena Parys-Lewicka pisała: *Z pisma tego można dowiedzieć się wielu ciekawych rzeczy o życiu polskich harcerek nie tylko w W. Brytanii, lecz i w różnych zakątkach świata, gdzie widać szare mundurki z harcerskimi krzyżami i skąd echa niosą harcerskie piosenki. Prócz informacji o życiu harcerskim „Węzełek” spełnia rolę wolnej trybuny, na której instruktorki swobodnie wypowiadają, co myślą i czego pragną*¹⁴.

Na konferencji instruktorek w Lilford, która odbyła się w czasie Złotu Chorągwi Wielkobrytyjskiej w 1966 roku zdecydowano zwiększyć nakład tak by mogły pismo dostawać przewodniczki, oraz ustalono, że ma się ukazywać regularnie, co dwa miesiące. Jak podał „Węzełek”: *Wiele druzhen podkreślało, że właściwie jedynym rzeczywistym łącznikiem dla nas rozsianych po całym świecie jest „Węzełek”. Ale, żeby „Węzełek” jeszcze bardziej nas wiązał,*

¹⁴ I. Parys-Lewicka, „Węzełek”, „Skaut. Komunikat Koła Harcerzy i Harcerek z lat 1910–1945” Londyn, maj 1969, nr 9/108, s. 16.

musi wychodzić częściej, regularnie i w większej ilości. [...] „Węzełek” nie tyle jest pismem, co listem instruktorek GKH do wszystkich instruktorek – a przecież wiadomo – na listy trzeba odpowiedzieć, gdyż korespondencja ma sens tylko wtedy, jeśli jest dwustronna¹⁵.

Numer 25, grudzień 1966 roku, ukazał się w zmienionym formacie, a na ostatniej stronie, z najlepszymi życzeniami świątecznymi i noworocznymi od Głównej Kwatery Harcererek znalazł się wklejony opłatek, tradycja która była przez lata kontynuowana. W numerze 26, lutym z 1967 roku, opublikowano obszerną wypowiedź Ewy Gierat na temat przyszłości harcerstwa: *Tempo życia i cena naszego czasu zupełnie nie toleruje amatorstwa ani improwizacji. Niestety, pojęcia „management”, „efficiency”, „communications” są nam tak obce, że nawet nie mamy polskich słów. Mamy wspomnienia, dużo dobrych chęci, wzniosłe cele. To bardzo dużo i niejedyn socjolog zamieniłby urzędową machinę, z komputerami, sztabem sekretarek, drukarnią i wielką forszą na ten nasz niewymierny kapitał, na ten dziwny napęd energetyczny, popychający nas, chwalić Boga, już tyle lat w tak przeróżnych warunkach, ciągle w dobrym kierunku. [...]*

Jest naiwnością spodziewać się, że nasz specyficzny „napęd”, bez pieniędzy i aparatu ludzkiego może jeszcze długo pociągnąć zarzewiałą, ciężką machinę naszych nieprawdopodobnych władz. [...]

Może zacząć należałoby od pytania – po co się tyle lat męczymy prowadząc harcerstwo? Moja odpowiedź: po to, aby jakiejś części polskich dziewcząt na świecie dopomóc do osiągnięcia dojrzałości, czyli rozwinięcia całego swego potencjału, jako osoby¹⁶.

Dalej obok opisu opłatka harcererek zamieszczono przepis na pierniczkowe serduszek, a dalej zamierzenia harcererek na następną Naczelną Radę Harcerską.

W zamieszczonej w 100 numerze (czerwiec 1979 roku) statystyce zawartości pisma wynika, że najwięcej miejsca zajmowały dyskusje (13.6% – 166 s.), następnie złoty instruktorskie – Ad Astry (12.2% – 148 s.),

¹⁵ [Halina Śledziwska] *Spotkanie instruktorek*, „Węzełek”, Londyn, październik 1966, nr 24, s. 7–8.

¹⁶ Ewa Gierat, *O zjazdach, a więc w ogóle o naszej sławetnej ORGANIZACJI*, „Węzełek”, Londyn, luty 1967, nr 26, s.2–5.

Okładka „Węzełka” z 1985 r.

dalej sprawy wydawnicze (10.6% – 130 s.), wiadomości z terenu (8.4% – 102 s.), konferencje, rady, zjazdy (8.2% – 100 s.), kształcenie (8.1% – 98 s.) itd., a łącznie wydrukowano 1216 stron¹⁷. W tym samym numerze opublikowano listę autorek dotychczasowych publikacji w „Węzełku”, a liczyła ona 158 nazwisk.

„Węzełek” miał już wówczas ustalony tryb wydawniczy – 6 numerów rocznie, a w numerze lutym wklejany był bratek, jako symbol Dnia Myśli Braterskiej, a w grudniowym – opłatek.

Oceniając 100 pierwszych numerów pisma Maria Chmielewska postawiła pytanie: *Co „Węzełek” nam daje? Sama tak na nie odpowiedziała: Łączy nas, informuje, kształci, wspomina przeszłość, patrzy w przyszłość, walczy (myślą i słowem), przemawia do nas poprawną polszczyzną¹⁸.*

Ksiądz prałat kapelan ZHPpGK hm. Zdzisław J. Peszkowski gratulując 200 numeru w lutym 1996 roku napisał: *Czarujesz Węzełku wytrwałością, kobiecością, odwagą, harcerskością. Będziesz Węzełku dalej czarować, jeśli będziesz uczyć z kart swych, z każdego słowa, listu, piosenki, poezji, rysunku, fotografii, jak słodko być w specjalny sposób Polakiem i poza Polską i że trzeba życiem swym świadczyć i służbą, że się jest innym, dziwnym harcerskim.*

¹⁷ *O czym pisano w „Węzełku” w ciągu 18 lat*, „Węzełek”, Londyn, czerwiec 1979, nr 100, s. 13.

¹⁸ Maria Chmielewska, „Węzełkowi” z podziękowaniem za SETNY już numer, „Węzełek”, Londyn, czerwiec 1979, nr 100, s. 5.

W 1988 roku zaczęły pojawiać się informacje o harcerstwie w kraju. Pierwszy obszerny materiał Wandy Kamienieckiej Grycko poświęcony był tradycyjnej mszy świętej za poległe harcerki w Kościele św. Marcina na Starym Mieście w Warszawie¹⁹. W numerze sierpniowym z tego roku przedrukowano *List do społeczeństwa polskiego* podpisany przez wiele znanych osób i instruktorów harcerskich, wzywający do odbudowy harcerstwa, jako autentycznego i spontanicznego ruchu młodzieży²⁰. W październiku 1989 roku wydrukowano obszerny list instruktorki z Gdańska poświęcony pracy 29 Gdańskiej Drużyny Harcererek Starszych²¹. W numerze z lutego 1990 roku pojawiła się rubryka *Harcerstwo w kraju*, wypełniona głównie wycinkami z gazet²².

Dużą część tego numeru wypełniały informacje i fotografie z wizyty Lecha Wałęsy w Londynie. Rosnące zainteresowanie Polską i harcerstwem w kraju skłoniło Główną Kwaterę Harcererek do opracowania specjalnych wycieczek w sprawie grupowych wyjazdów do Polski²³. Z każdym numerem rosła ilość informacji o harcerstwie w Polsce, o kontaktach (początkowo tylko z organizacjami alternatywnymi) oraz listów od czytelniczek z kraju. W numerze z czerwca 1992 roku redakcja podkreślała: *W Polsce ciągle jeszcze jest kilka alternatywnych Organizacji harcerskich. Dostajemy listy od wszystkich* (w tym konkretnym numerze od Związku Harcerstwa Polskiego i ZHP rok założenia 1918)²⁴.

Od numeru 226 z sierpnia 2000 roku pojawiła się stała rubryka *Co słyszać w harcerstwie w Polsce*, podająca informacje

¹⁹ Wanda Kamieniecka-Grycko, *Harcerska niedziela październikowa w Polsce*, „Węzełek”, Londyn, kwiecień 1988, nr 153, s. 2–3.

²⁰ *List do społeczeństwa polskiego*, „Węzełek”, Londyn, sierpień 1988, nr 155, s. 8–9.

²¹ Ewa Ciapek, *List z Gdańska*, „Węzełek”, Londyn, październik 1989, nr 162, s. 13.

²² *Harcerstwo w kraju*, „Węzełek”, Londyn, luty 1990, nr 164, s. 4–5; *Toż*, czerwiec 1990, nr 166, s. 4–5; *Toż*, grudzień 1990, nr 169, s. 9.

²³ *Główna Kwatera Harcererek poza granicami Kraju, Tymczasowe wytyczne w sprawie wyjazdów grupowych do Polski*, „Węzełek”, Londyn, kwiecień 1991, nr 171 s. 5.

²⁴ *Harcerstwo w kraju*, „Węzełek”, Londyn, czerwiec 1992, nr 178, s. 6–8.

Członkinie Głównej Kwatery Harcerek ZHPppgK w Londynie, 1996 r. Od lewej, siedzą: *Łucja Golińska* (Komendantka Harcerek na Europę poza Wielką Brytanią, *Władysława Sptawska* (Naczelniczka w l. 1976–1980, *Elżbieta Andrzejowska* (Naczelniczka w l. 1950–1957 i 1972–1976), *Danuta Andersz* (Naczelniczka w l. 1994–2000), *Halina Śledziwska* (Naczelniczka w l. 1960–1972 i 1981–1989), *Teresa Ciecierska* (Komendantka Chorągwi w W. Brytanii (Naczelniczka 2000–2006). Środkowy rząd: *Klara Wallace*, *Wanda Sokołowska*, *Krystyna Januszajtis*, *Aleksandra Kulczycka*, *Alina Żbikowska*, *Krystyna Myk*, *Barbara Kowalewska*, *Barbara Bienias*. Tylony rząd: *Anna Świdlicka*, *Irena Palmi*, *Krystyna Ostaszewska*, *Ewa Howard*, *Bożena Laskiewicz*, *Anna Gębska* (Naczelniczka 2006–2012), *Anna Wielogórska*.

o działalności ZHP i ZHR. Każda z organizacji miała po kolumnie ukazującej się na 8 i 9 stronie pisma. Pierwszymi korespondentami byli Magdalena Jędrzejewska (ZHR) oraz Adam Czetwertyński i Halina Jankowska (ZHP). Regularne drukowanie rubryki zależało od korespondentów i w połowie lat 2000 przestała się ona ukazywać choć „Węzełek” drukował dalej listy harcerek z Polski, których było coraz więcej i z różnych terenów pracy.

Nowa redaktorka

„Węzełek. Pismo instruktorek” od numeru 252 z października 2004 roku redagowała Danuta Pniewska (redaktorka) wraz z zespołem, w skład którego wchodziły w różnych okresach czasu: Halina Śledziwska, Elżbieta Andrzejowska, Barbara Kowalewska, Teresa Łakomy, Małgosia Niwczyk, Wanda Sokołowska, Danka Bogdanowicz. Pismo miało

cały czas charakter metodyczno-programowy, chociaż trudno było redaktorce zdobyć dobre materiały. Zawierało sporo informacji o pracy harcerek w różnych krajach, z obrad NRH, ze zjazdów i zlotów. Często publikowane były sprawozdania z kontaktów z harcerstwem w Polsce. Niemal w każdym numerze w dziale *Nasze Instruktorci* prezentowane są obszernie życiorysy instruktorek, które odezwały się „na wieczną wartość”.

Stały kącik *Instruktorci piszą* zawierał uwagi i wypowiedzi instruktorek z wielu krajów. Stała czytelniczka odnosiła wrażenie, że deklarowana przez Redakcję *wolna trybuna dla swobodnych wypowiedzi na łamach Węzełka*, była rzeczywiście realizowana. W dziale „Czytelniczki piszą” czytamy m.in.: Mgr Jadwiga Szmidt, kierownik Biblioteki Polskiej POSK w Londynie:

Składam serdeczne podziękowanie za regularne przysyłanie do naszych zbiorów pisma WĘZELEK. Jest rzeczą ogromnie ważną,

*aby dorobek Polaków na Obczyźnie ocalić od zapomnienia, a najlepszym miejscem do przechowywania publikacji wydanych poza Krajem jest właśnie nasza Biblioteka*²⁵.

„Węzełek” ukazywał się w rozchodził się dosłownie na całym świecie. Ukazywał się w tradycyjnym formacie, co ułatwiało jego oprawianie oraz przechowywanie. Skład był przygotowywany komputerowo. Atrakcyjność pisma podnosiły dobrze dobrane, ciekawe, liczne ilustracje, przeważnie dobrej jakości. Problemem była i jest rosnąca ilość młodych instruktorek urodzonych poza krajem, które nie mają biegłej znajomości języka polskiego w piśmie. Redaktorka tak określiła jego główny cel: *umożliwienie instruktorkom rozsiadłym po różnych kontynentach poznanie się i wymienianie swoich doświadczeń. Starsze druhnny, nie pracujące już bezpośrednio*

²⁵ *Czytelniczki piszą*, „Węzełek. Pismo instruktorek”, Londyn, sierpień 2009, r. 49, nr 281, s. 16.

Elżbieta Andrzejowska, jedna z inicjatorek powstania „Węzełka”.

z młodzieżą, za pomocą „Węzełka” utrzymują kontakt z organizacją, a często służą pomocą i radą. Młodsze uczą się zabierać głos na piśmie – zachęcamy je, aby to robiły, nie przejmując się swoimi brakami z gramatyki czy pisowni, które poprawia redakcja²⁶.

Jak mówi ówczesna redaktorka Danuta Pniewska: *Na tematykę pisma składały się:*

- a) *Wiadomości z terenu – tj. z wszystkich Chorągwi i samodzielnych ośrodków harcerek – to jedyny dział, do którego przychodzi sporo korespondencji, chociaż nie ze wszystkich chorągwi (najmniej z Kanady i W. Brytanii)!!!*
- b) *Również i niestety często – otrzymane z terenu wspomnienia o zmarłych.*
- c) *Materiały historyczne dotyczące naszej organizacji.*
- d) *Artykuły na tematy metodyczne i programowe – tu cierpimy na wielki brak autorek*
- e) *Okazyjnie materiały do wykorzystania w pracy z młodzieżą.*

Niestety urwał nam się kontakt z korespondentkami z ZHP i ZHR w kraju, natomiast coraz częściej nasze władze zapraszane są do udziału w konferencjach i uroczystościach w Polsce. Tu – znów niestety – z trudnością udaje się redakcji wyciągnąć wiadomości od uczestników tych wyjazdów, natomiast ko-

rzystamy z uprzejmości „Dziennika Polskiego” w Wielkiej Brytanii, który udostępnił nam swoje zdjęcia z tych imprez. Okazyjnie pomocą służy nam również SPK, np. w tym roku otrzymaliśmy bezpłatnie 300 egz. broszurki „Poland’s Contribution to the Allied Victory in the Second World War” – rozesłane z Węzełkiem cieszyły się powodzeniem, jako pomoc do zdobywania niektórych sprawności. Próbujemy również wciągać czytelniczki do różnych akcji społecznych – np. propagując wydawnictwa Studium Polski Podziemnej, lub zachęcając czytelniczki z WB do zapisywania się na członków POSK’u. Powodzeniem cieszyły się numery poświęcone Postaciom Roku: Marii Curie-Skłodowskiej, Januszowi Korczakowi, lub rocznicom historycznym jak rok 1920²⁷.

Finanse

Od 2006 roku „Węzełek” był drukowany w firmie ProntaPrint na Chiswick. Koszt druku jednego numeru utrzymał się przez 10 lat na poziomie £160. Dodatkowy pokazny koszt to materiały komputerowe (atrament i papier do drukarki, papier fotograficzny etc.), profesjonalne wywoływanie fotografii i kopiowanie niektórych tekstów – oraz poczta redaktorki. Koszt rozmów telefonicznych, często zagranicznych i utrzymanie poczty elektronicznej pokrywały członkinie redakcji i administracji, które pracowały honorowo. Dużym i ciągle wzrastającym wydatkiem był koszt przesyłki pocztowej, dla przykładu: znaczek 2giej klasy za kopertę large, który w 2006 roku kosztował 37 pensów, w 2012 roku kosztował 69 pensów – wzrost prawie dwukrotny, a od 2016 roku ponad funta. Redakcja starała się zrównoważyć budżet pisma akcją „Supelków”, czyli dobrowolnych datków, których pierwsza lista została opublikowana w numerze 44, z lutego 1970 roku. Figurowały na niej: inicjatorka akcji supelkowej Irena Parys-Lewicka i Naczelniczka Harcerek Halina Śledziwska. Akcja świetnie się rozwijała i w numerze 99 z kwietnia 1979 roku opublikowano 12 nazwisk²⁸. Jednak według opinii Naczel-

nictwa w 2006 roku wszystkie pisma harcerskie, a więc i „Węzełek” były deficytowe²⁹.

Lata 2004–20017

Podsumowując – w latach 2004–2017 redaktorką dwumiesięcznika dla instruktorek „Węzełek” była hm. Danuta Pniewska. W latach 2016–2017 w skład redakcji wchodziły: grafika i skład komputerowy hm. Wanda Sokołowska, korekta hm. Danuta Bogdanowicz, dystrybucja hm. Małgosia Niwczyk, administracja hm. Bogna Maramaros.

Pismo miało stron 16, druk biało-czarny, tylko obie okładki frontowa i tylna, od czerwca 2013 były kolorowe. Od sierpnia 2016 roku cały numer drukowany był w kolorze. Podwyższyło to koszt druku, ale bardzo spodobalo się czytelniczkom. W tych latach malała ilość prenumeratorek „Węzełka”, ale pewna ilość była rozsyłana darmowo bibliotekom i innym instytucjom, gościom opisywanych imprez, autorom artykułów i innym osobom zainteresowanym. Nadmiar niektórych numerów przekazywany był na kiermasze książek Związku Nauczycielstwa Polskiego. W roku 2006 nakład został zmniejszony z 400 egz. na 350, a od sierpnia 2012 z 350 na 330, a w 2014 roku wynosił 300 egzemplarzy, w 2016 już tylko 260 egzemplarzy.

Redaktorka stale zachęcała instruktorki do pisania, a jako cel pisma stawiała:

Głównym celem pisma jest umożliwienie instruktorkom rozsianym po różnych kontynentach poznanie się i wymiennie swoich doświadczeń. Starsze druhnny, nie pracujące już bezpośrednio z młodzieżą, za pomocą „Węzełka” utrzymują kontakt z organizacją, a często służą pomocą i radą. Młodsze uczą się zabierać głos na piśmie – zachęcamy je aby to robiły, nie przejmując się swoimi brakami z gramatyki czy pisowni, które poprawia redakcja. Zaczęły się też pojawiać młode instruktorki i harcerki emigrantki z Polski, a te łatwiej było zwerbować na korespondentki³⁰.

Na wiosnę 2006 roku prowadzona była dyskusja na temat apolityczności harcerstwa zainicjowana przez hm. Jerzego Bukowskie-

²⁶ Danuta Pniewska, *Sprawozdanie za rok 2012*, [mps], kopia w zbiorach autora.

²⁷ Autoryzowana relacja ustna z 10 września 2017 r. i 20 marca 2019 r.

²⁸ *Supelki*, „Węzełek”, Londyn, kwiecień 1979, nr 99, s. 15.

²⁹ Barbara Kowalewska, *Rozszerzone zebranie Głównej Kwatery Harcerek*, „Węzełek”, Londyn, 16–18 września 2005, nr 258, s. 3.

³⁰ Relacja ustna D. Pniewskiej z 15 marca 2019 r.

Halina Śledziwska, inicjatorka powstania „Węzełka”, fot. przed 1939 r.

go z Krakowa w artykule publikowanym na łamach tarnowskiego „Skauta w Internecie”, „Ogniska Harcerskiego” oraz „Dziennika Polskiego” w Anglii. Dyskusja dotyczyła uzyskania mandatu senatorskiego z listy Prawa i Sprawiedliwości przez Przewodniczącego ZHR prof. hm. Kazimierza Wiatra. Wypowiadała się na ten temat hm. Danuta Pniewska w „Węzełku” oraz hm. Jerzy Witting w „Ognisku Harcerskim”.

W numerze 262 z czerwca 2006 roku zwraca uwagę niecodzienny materiał *Obozowe Matki Boże*, omawiający książeczkę ks. Jana Twardowskiego *Litania Polska – 82 inwokacje do najsłynniejszych polskich Madonn*. Jako przykłady prezentowane są wizerunki: Matka Boża Łatyczowska – Lublin, Matka Boża Pocieszenia – Troki, Matka Boża Serdeczna – Kurozwęki z odpowiednimi modlitwami.

Numer 264 z październik 2006 zawiera obszerny materiał z VII Zlotu w Whiteford z licznymi zdjęciami oraz ciekawymi wiadomościami i ploteczkami z gazetki zlotowej „gazethp”, ankiety, Internetu i poczty pantoflowej oraz refleksje pozlotowe hm. Ewy Gierat. Ponadto sprawozdanie z kominka w Domu Harcerskim w Londynie, zorganizowanego 9 września 2006 roku, na pożegnanie ks. Olafa Ślepokury – franciszkanina, od 25-ciu lat kapelana Okręgu W. Brytania i zastępcy Naczelnego Kapelana ZHP pgK. Władze zakonne zdecydowały, że w 90-tym roku życia powinien przejść na emeryturę w zacisze klasztoru [w Polsce].

Na temat ważnego problemu: *czy powinniśmy prowadzić zajęcia na zbiórkach harcerskich w języku kraju zamieszkania?* wypowiadają się kursantki Korespondencyjnego Kursu Podharcemistrzowskiego GKH 2005–2006 „Cisowy Dworek”, prezentując argumenty za i przeciw. To ważna dyskusja dotycząca dalszych losów harcerstwa w wielu krajach.

Pismo utrzymuje żywy kontakt z czytelnikami z obczyzny oraz z Polski. W skautowej tradycji węzełek zawiązany na chuście ma przypominać harcerce i harcerzowi o konieczności spełnienia dobrego uczynku. W harcerskiej terminologii węzeł płaski, który jest elementem winiety pisma, jest także symbolem harcerskiego braterstwa.

Tę rolę łącznika wiążącego poszczególne tereny pracy harcerek na całym świecie i źródła kontaktu i informacji dla instruktorek oddalonych od siebie często o tysiące kilometrów spełnia „Węzełek” już od 57 lat.

Ewa Gierat, wierna autorka i współpracowniczka, napisała w 2004 roku do redakcji: *Z wielkim podziękowaniem piszę do Halinki [Śledziwskiej] za te 44 lata węzełkowe. Utrzymuje się ciepła atmosfera w Organizacji Harcerek; dzięki temu pismu punktualnie co 2 miesiące otrzymujemy zastrzyk przyjaźni, pogłębia się poczucie wspólnoty pomimo upływu lat i odległości.*

Jakkolwiek było to pismo skierowane do instruktorek, to jednak niektóre numery cieszyły się popularnością także wśród instruktorów, np. numer o harcerskich kawalerach orderu *Virtuti Militarii*³¹.

Zmiana pokoleniowa - luty 2017 roku

W Sprawozdaniu za lata 2014–2015 Danuta Pniewska napisała: *Redaktorka w styczniu przyszłego roku kończy 90 lat i sądzi, że to najwyższy czas, by redakcję przekazać w młodsze ręce. Oczywiście, jeśli nowa redaktorka będzie sobie tego życzyła, chętnie będzie służyła pomocą, jak długo mi zdrowie i siły pozwolą.*

Znalezienie kandydatki na przejście redakcji zajęło rok. Ostatecznie w kwietniu 2017 roku pismo objęła nowa, także pokoleniowo redakcja. Jak mówi Danka Pniewska:

Do nowej, bardzo zapalanej i gorliwej redakcji kierowanej przez hm. Monikę Skowrońską weszły młodsze instruktorki ze Szkocji, USA, Kanady i Australii. Pismo z miesięcznika przekształciło się w kwartalnik. Większość prenumeratorek otrzymuje je via e-mail, gdyż przesyłanie pocztą 100 a nawet 200 stron formatu A4 jest zbyt kosztowne.

³¹ „Węzełek”, Londyn, 2009, nr 299, s. 1–6.

Legitymacja harcerska Danuty Pniewskiej z 1944 r.

Z e s t a w i e n i e n u m e r ó w

Rocznik	Rok	Numery
1	1961	1, 2, 3, 4,
2	1962	5, 6, 7,
3	1963	8, 9, 10, 11,
4	1964	12, 13, 14, 15, 16, 17,
5	1965	18, 19, 20,
6	1966	21, 22, 23, 24, 25,
7	1967	26, 27, 28, 29, 30, 31,
8	1968	32, 33, 34, 35, 36, 37,
9	1969	38, 39, 40, 41, 42, 43,
10	1970	44, 45, 46, 47, 48, 49,
11	1971	50, 51, 52/53, 54, 55,
12	1972	56, 57, 58, 59, 60, 61,
13	1973	62, 63, 64, 65, 66, 67,
14	1974	68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
15	1975	75, 76, 77, 78, 79,
16	1976	80, 81, 82, 83, 84, 85,
17	1977	86, 87, 88, 89, 90, 91,
18	1978	92, 93, 94, 95, 96, 97,
19	1979	98, 99, 100, 101, 102, 103,
20	1980	104, 105, 106, 107, 108,
21	1981	109, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
22	1982	116, 117, 118, 119, 120, 121,
23	1983	122, 123, 124, 125, 126, 127,
24	1984	128, 129, 130, 131, 132, 133,
25	1985	134, 135, 136, 137, 138, 139,
26	1986	140, 141, 142, 143, 144, 145,
27	1987	146, 147, 148, 149, 150, 151,
28	1988	152, 153, 154, 155, 156, 157,
29	1989	158, 159, 160, 161, 162, 163,
30	1990	164, 165, 166, 167, 168, 169,
31	1991	170, 171, 172, 173, 174, 175,

Rocznik	Rok	Numery
32	1992	176, 177, 178, 179, 180, 181,
33	1993	182, 183, 184, 185, 186, 187,
34	1994	188, 189, 190, 191, 192, 193,
35	1995	194, 195, 196, 197, 198, 199,
36	1996	200, 201, 202, 203, 204, 205,
37	1997	206, 207, 208, 209, 210, 211,
38	1998	212, 213, 214, 215, 216, 217,
39	1999	218, 219, 220, 221, 222, 223,
40	2000	224, 225, 226, 227, 228, 229,
41	2001	230, 231, 232, 233, 234, 235,
42	2002	236, 237, 238, 239, 240, 241,
43	2003	242, 243, 244, 245, 246, 247,
44	2004	248, 249, 250, 251, 252, 253,
45	2005	254, 255, 256, 257, 258, 259.,
46	2006	260, 261, 262, 263, 264, 265,
47	2007	266, 267, 268, 269, 270, 271,
48	2008	272, 273, 274, 275, 276, 277,
49	2009	278, 279, 280, 281, 282, 283,
50	2010	284, 285, 286, 287, 288, 289,
51	2011	290, 291, 292, 293, 294, 295,
52	2012	296, 297, 298, 299, 300, 301.,
53	2013	302, 303, 304, 305, 306, 307,
54	2014	308, 309, 310, 311, 312, 313,
55	2015	314, 315, 316, 317, 318, 319,
56	2016	320, 321, 322, 323,
57	2017	324, 325, 326.

Danuta Pniewska, redaktorka „Węzełka”, Londyn 2008 r.

Pismo ma swoje liczne wielbicielki, ale i zawzięte krytyczki³².

Inicjatorka i pierwsza redaktorka

Halina Czaki-Śledziewska urodziła się w Gostyninie, w Wielkopolsce³³. Maturę zdała w 1939 roku w Gimnazjum im. J. Słowackiego w Warszawie. W czasie wojny dzięki węgierskim korzeniom rodziny, przedostała się z matką do Francji, gdzie studiowała na wydziałach chemicznym i elektrometalurgicznym Politechniki w Grenoble. W harcerstwie od 1934 roku, w 3 Warszawskiej Drużynie Harcerzek im. E. Plater, gdzie w 1939 roku była przyboczną. We Francji w latach 1941–1942 prowadziła drużynę starszych dziewcząt w Aix-les-Bains, potem do 1944 roku hufiec harcerzek w Grenoble. Odbyła dwa kursy starszyny organizacji francuskiej. W latach 1943–1946 była drużynową wędrowniczek francuskich, a w latach 1945–1946 prowadziła drużynę wędrowniczek w polskiej bursie w Uriage. Od 1948 mieszkała w Anglii, gdzie od razu włączyła się do pracy Głównej Kwatery Harcerzek. W 1950 roku została miano-

wana harcmistrzynią. W latach 1960–1972 oraz 1980–1988 była Naczelniczką Harcerzek ZHP działającego poza Krajem. Była inicjatorką konferencji instruktorek ADASTRA, które odbywają się dnia dzisiejszego. Aktywnie uczestniczyła w pracy redakcji niemal do końca życia. Zmarła 14 lipca 2005 roku.

Druga w kolejności redaktorka

Danuta Pniewska, druga redaktorka, ma olbrzymie doświadczenie instruktor-skie. W sierpniu 1939 roku wstąpiła do Drużyny Harcerzek im. E. Plater w Nowogródku. Wraz z rodziną została wywieziona 20 czerwca 1941 roku do Kraju Krasnojarskiego (wówczas ZSRR). Po tzw. „amnestii” znalazła się w polskim obozie cywilnym w Jusuf Abad (Teheran), gdzie wstąpiła do drużyny harcerzek. Następnie znalazła się w osiedlu polskim w Valivade (Indie). Przyrzeczenie harcerskie złożyła 10 listopada 1943 roku na ręce walivadzkiego hufcowego phm. Witolda Bidadkowskiego. Prowadziła gromadę zuchów, Krąg Wodzów Zuchowych, wędrowniki skautów i wędrowniczek, a w 1947 roku była hufcową Hufca Zuchów w Valivade. Po przyjeździe do Anglii była członkinią Komendy Chorągwi Harcerzek w Wielkiej Brytanii. 1 października 1951 roku została mianowana harcmistrzynią. Prowadziła kolonie zuchowe, była redaktorką pisma Naczelnictwa „W Kręgu Rady. Materiały Do Pracy Zuchowej” w latach 1956–1959. Przez wiele lat była członkinią Głównej Kwatery Harcerzek, pracując w dziale wydawniczym oraz zuchowym, ale w razie potrzeby prowadziła obozy dla harcerzek i kursy funkcyjnych na różnych poziomach. Przez 42 lata uczyła w polskich szkołach sobotnich. Od 1991 roku bardzo aktywnie pracuje w Kole Polek z Indii, m. in. współorganizowała Zjazdy „Indian” i od początku, czyli od grudnia 1990 redaguje „Biuletyn” tego Koła (do grudnia 2018 r. ukazało się 57 numerów).

Zakończenie

„Węzełek” – to niezwykle cenny dokument polskiej aktywności poza krajem. Dla jego redaktorek, wywodzących się z wojennej emigracji niepodległościowej, pismo było ważnym elementem działalności wychowawczo-programowej Organizacji Harcerzek.

Opis bibliograficzny:

„WĘZELEK. Pismo Instruktorek”, Londyn, Wielka Brytania.

Redaktorki naczelne: Halina Śledziewska, Danuta Pniewska, Monika Skowrońska

Od nr 252 z października 2004 roku pismo redagował zespół: Halina Śledziewska, Barbara Kowalewska, Małgorzata Niwczyk, Danuta Pniewska, Wanda Sokołowska; od nr 254 z lutego 2005 roku redagował zespół: Danuta Pniewska (red.), Halina Śledziewska, Elżbieta Andrzejowska, Barbara Kowalewska, Esia Łakomy, Małgosia Niwczyk, Wanda Sokołowska; Halina Śledziewska (do 14 lipca 2005); od nr 271 z grudnia 2007 do zespołu dołączyła Danuta Bogdanowicz.

Najbardziej aktywni w pracy redakcji: **Współpraca:** (grafika, fotografie, korekta) Waław Śledziewski, Irena Mydlarzowa, Bożena Laskiewicz, Mieczysława Niewiarowska, Wanda Sławska, Małgorzata Niwczyk, Wanda Sokołowska, Danuta Bogdanowicz.

Administracja, kolportaż: Janina Brzostek, Ewa Howard, Barbara Janczyńska, Helena Ciecierska, Małgorzata Niwczyk, Bogna Maramaros.

Najbardziej aktywne autorki: Ewa Gierat, Danuta Pniewska, Kama Drozdowska, Krystyna Szwagrzak, Alina Żbikowska, Danuta Andersz, Jadwiga Chruściel, Teresa Ciecierska, Małgorzata Zajączkowska, Anna Świdlicka, Maria Bielska, Anna Kuncewicz, Aneta Macheta, Grażyna Kowalewska.

Oprawione roczniki „Węzełka” znajdują się w Archiwum Głównej Kwatery Harcerzek w Londynie, w zbiorze D. Pniewskiej (całki); całka w Bibliotece Chrystusowców w Poznaniu, w Instytucie Polskim i Muzeum Sikorskiego w Londynie, Muzeum Harcerskim Olgi i Andrzeja Małkowskim w Zakopanem.

Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ossolineum, Biblioteka Collegium Bobolanum w Warszawie, Biblioteka Polska w Londynie, Biblioteka Polska w Paryżu posiadają duże zbiory tego pisma. ■

M. Miszczuk

³² Danuta Pniewska, *Uwagi do opracowania Mariana Miszczuka „Węzełek”, „Węzełek”, Londyn, 23 marca 2019 r.*

³³ Władysława Sławska, *Instruktor Organizacji Harcerzek ZHP poza Krajem po drugiej wojnie światowej*, Wyd. Główna Kwatera Harcerzek ZHP, Londyn 2004, s. 63–66.

Wydawca: Główna Kwatera Harcerzek pgK
Adres redakcji: Główna Kwatera Harcerzek pgK
23–31 Beavor Lane, Londyn W6 9AR, GB
e-mail: wezelek@zhp.org.uk

Marek Popiel

KRAKOWSKI ROCZNIK HISTORII HARCERSTWA – 15 LAT – ANALIZA STATYSTYCZNA I SPIS ARTYKUŁÓW

„Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” obchodzi swą „kryształową” rocznicę. Piętnasty tom ukazał się w sierpniu bieżącego roku, sygnowany specjalną plaketką na okładce. Został dostarczony na teren Jubileuszowego Zlotu Trzydziestolecia ZHR w Rybakach.

Wstęp

„Krakowski Rocznik”, ukazując się od 2005 roku umożliwił zachowanie pamięci o setkach osób, ich historiach, działaniach i dokonaniach. Obszerny zakres tematyczny poszczególnych działów pozwolił opisać wiele najważniejszych dokonań Skautingu i Ruchów Harcerskich od 1911 roku. Tarnowski „Skaut” nie tylko bacznie przyglądał się rozwojowi „Rocznika”, ale także ułatwiał swym czytelnikom dotarcie do zawartości poszczególnych tomów, publikując zestawienia artykułów „KRHH”¹.

„Rocznik” jest stały w zewnętrznej formie, lecz zmienia się pod wpływem czasu pod kilkoma względami, które można dostrzec analizując statystyczne tabele w dalszej części artykułu. Niezmiennie natomiast jest ogromne zaangażowanie redakcji pisma oraz autorów artykułów, oddających redakcji swe teksty bezpłatnie.

¹ M. Popiel, *Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa – analiza statystyczna i spis artykułów*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne”, Tarnów, wrzesień 2014, nr 3 [34], s. 18–25; M. Popiel, *Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa – spis artykułów za lata 2013–14*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne”, Tarnów, 22 lutego 2016, nr 1 [40], s. 15; M. Popiel, *Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa – spis artykułów za lata 2015–16*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne”, Tarnów, kwiecień 2017, nr 2 [46], s. 23.

Redakcja Krakowskiego Rocznika Historii Harcerstwa

Od 2005 roku redakcją był Zespół Rady Programowej Krakowskiego Ośrodka Studiów nad Dziejami Harcerstwa, którego przewodniczącym był *Wojciech Hausner*, a członkami: *Marcin Kapusta*, *Katarzyna Onderka*. Na stronie redakcyjnej zaznaczono współpracę ze stałymi współpracownikami w osobach: *Marek Jędrzejowski*, *Urszula Kret*, *Maciej Kurzyniec*, *Bolesław Leonhard*, *Marcin Tatała*.

Od 2016 roku, tom XII, nastąpiła zmiana. Na stronie redakcyjnej udwidoczniono redakcję, w składzie: *Wojciech Hausner* (redaktor naczelny), *Marcin Kapusta*, *Urszula Kret*, *Katarzyna Onderka*, *Bartosz Rzońca*, bez stałych współpracowników. Nazwa: Krakowski Ośrodek Studiów nad Dziejami Harcerstwa widnieje na czwartej stronie okładki.

Zawartość

Poszczególne tomy „Rocznika”, w minionych piętnastu latach, nadal mają wymiar 14 x 20,4 [cm]. Także okładka-winieta, zaprojektowana przez Macieja Skorczyńskiego, nadal zachęca do wzięcia każdego tomu w rękę. Na półce bibliotecznej, zmieniające się kolory kolejnych tomów ułatwiają ich rozróżnienie. Na stronie redakcyjnej I tomu brak jest nazwy

Okładka XV tomu „Krakowskiego Rocznika Historii Harcerstwa”.

drukarni. Kolejne tomy drukowano w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego (t. II–V), Drukarni Skleniarz (t. VI–VIII), Drukarni Towarzystwa Słowaków w Polsce (t. IX), Drukarni Drukmar (t. X–XV). Począwszy od II tomu, „Rocznik” ma ujednoliczoną i utrwaloną formę typograficzną tytułów, śródtytułów oraz treści artykułów, choć można dostrzec odstępstwa od przyjętych zasad, zwłaszcza w ostatnich tomach. Dotyczy to zmiany krojów czcionek w cytatach etc.

Pismo prezentuje materiały historyczne w stałym układzie działów, z drobnymi modyfikacjami wynikającymi z naturalnych potrzeb lub koniecznych zmian, co jest naturalne przy tak wielowątkowych materiałach i przy tak długotrwałej działalności. Tytuły działów oraz występowanie w nich artykułów, jak również ich modyfikacje, zostały przedstawione w Tabeli I.

Tabela I. Działy tematyczne występujących w poszczególnych tomach.

Tytuł działu	Tomy (2005–2012)								Ilość
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Od redakcji	X	X							2
Początki skautingu 1910–1914/1918	X	X	X	X	X		X		6
Harcerze w bojach 1914–1921				X				X	2
Harcerstwo II Rzeczypospolitej 1918–1921		X	X		X		X	X	5
W Polskim Państwie Podziemnym 1939–1945 (od V t. Harcerstwo w walce 1939–1945)					X	X	X		3
W „drugiej konspiracji” 1944–1956	X	X	X	X	X	X	X		7
ZHP w PRL 1944–1950 (od III t. ZHP w PRL 1944–1950/1956)			X			X			2
Harcerstwo na obczyźnie (od II t. Harcerstwo poza granicami Polski)		X					X	X	3
„Podziemna rzeka” 1956–1980	X	X	X			X	X	X	6
ZHP w PRL 1956–1980 (od VIII t. ZHP w Latach 1956–1980)	X							X	2
Harcerstwo niepokorne 1980–1989	X	X	X	X	X	X	X		7
ZHP w latach 1980–1989							X		1
Harcerska historia wczoraj (od 1989 roku)	X	X		X		X	X		5
Biografie	X	X	X	X	X	X	X	X	8
Nasze drużyny i szczepy (od II t. Drużyny i szczepy)	X	X	X	X	X	X	X	X	8
Kronika harcerskiego życia	X	X	X	X	X	X	X	X	8
Archiwalia				X				X	2
Noty o autorach	X	X	X	X	X	X	X	X	8
Objaśnienia skrótów	X								1
Varia							X	X	2
Recenzje									0
Łącznie:									88

Źródło: Opracowanie własne autora.

Zawartość pisma jest niezwykle interesująca. Bardzo też ciekawa, bo aktualna, jest zawartość działu: *Kronika harcerskiego życia*. Praca Urszuli Kret, która od piętnastu lat jest kronikarką działalności Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej, zasługuje na najwyższe uznanie.

Zwraca też uwagę dobra jakość fotografii reprodukowanych na nienumerowanych, kredowych wkładkach. W kilku przypadkach można uważać, że niezbyt fortunnie

przypisano artykuły do danego działu. To spostrzeżenie jest oczywiście subiektywnym odczuciem piszącego te słowa.

Autorzy

Redakcja pisma oraz zespół stałych współpracowników pracuje całkowicie społecznie. Również autorzy udostępniają swoje artykuły nieodpłatnie. Mimo to, pismo wydawane jest na wysokim poziomie merytorycznym,

naukowym i źródłowym. Od 2005 roku redakcja zamieściła teksty 96 autorów. Należą do nich: Adam F. Baran, Anna Baranowska, Grzegorz Baziur, Piotr Bąk, Wojciech Biedrzycki, Krzysztof Bojko, Jacek Broniewski, Ludwik P. Bułgar-Nowakowski, Sławomir Cenckiewicz, Aleksandra Chacińska, Emilia Charchut, Hubert Chudzio, Ewa Ciosek, Anna Czesak, Krzysztof Duda, Rafał Dyrz, Wojciech Frazik, Piotr Gontarczyk, Roman Graczyk, Dariusz Grochal, Dorota

Tytuł dzieła	Tomy (2013–2019)							Ilość	Razem
	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV		
Od redakcji						X		1	3
Początki skautingu 1910–1914/1918								0	6
Harcerze w bojach 1914–1921 (od XI t. Harcerstwo w bojach 1914–1921)			X			X		2	4
Harcerstwo [w] II Rzeczypospolitej 1918–1921 (od XI t. Harcerstwo w bojach 1914–1939)			X			X	X	3	8
W Polskim Państwie Podziemnym 1939–1945 (od V t. Harcerstwo w walce 1939–1945)		X	X	X	X	X	X	6	9
W „drugiej konspiracji” 1944–1956	X	X	X		X	X		5	12
ZHP w PRL 1944–1950 (od III t. ZHP w PRL 1944–1950/1956)	X		X					2	4
Harcerstwo na obczyźnie (od II t. Harcerstwo poza granicami Polski)				X				1	4
„Podziemna rzeka” 1956–1980								0	6
ZHP w PRL 1956–1980 (od VIII t. ZHP w Latach 1956–1980)								0	2
Harcerstwo niepokorne 1980–1989		X	X	X	X	X	X	5	12
ZHP w latach 1980–1989								0	1
Harcerska historia wczoraj (od 1989 roku)				X	X	X	X	4	9
Biografie	X	X	X	X	X	X	X	7	15
Nasze drużyny i szczyty (od II t. Drużyny i szczyty)	X				X	X	X	4	12
Kronika harcerskiego życia	X	X	X	X	X	X	X	7	15
Archiwalia	X		X	X	X	X	X	6	8
Noty o autorach	X	X	X	X	X	X	X	7	15
Objaśnienia skrótów/Zestawienia skrótów					X			1	2
Varia	X	X	X	X				4	6
Recenzje							X	1	1
Łącznie:								66	154

Grochal, Dagmara Gubernak, Łukasz Hajduk, Wojciech Hausner, Franciszek Herzog, Anita Hoffman, Jan Paweł II, Ewa Jasińska, Marek Jedynak, Ryszard Kandzora, Marcin Kapusta, Magdalena Karowska-Koperwas, Wojciech Kądziołek, Zenobia Kitówna, Władysław Kołomołocki, Maria Konieczna, Tomasz Kościelny, Urszula Kret, Magdalena Królikowska, Krzysztof Krzyżanowski, Maciej Kurzyniec, Julian Kwiek, Bolesław Leonhard, Karol Leszczyński, Pelagia Lewińska-Tepicht,

Dan Lipton, Katarzyna Lysak, Mariusz Majewski, Andrzej Małkowski, Lutyk A. Małkowski, Andrzej Małyшко, Leon Marszałek, Paweł Miłobędzki, Marian Młynarski, Filip Musiał, Maria Nowacka, Grzegorz Nowik, Katarzyna Onderka, Katarzyna Ossowska, Michał Ostapiuk, Barbara Ozaist, Mariusz Patelski, Jan Pietraszko, Krzysztof Pięciak, Józef Piłsudski, Marian Pionk, Bożena Pojawa, Karolina Poniatowska-Lipska, Ewelina Prokopiuk, Aleksander Radica, Małgorzata Rohleder, Jerzy

S. Rudlicki, Katarzyna Ryblewska-Marewicz, Bartosz Rzońca, Marta Serwin, Małgorzata Siergiej, Tomasz Sikorski, Wincenty Smolak, Wojciech M. Starzyński, Michał Stasiak, Adam Studziński, Piotr Szczęsny, Krzysztof Szpala, Agnieszka Tombińska, Adam Turulla, Bernard Walek, Jarosław Wąsowicz, Marek Wierzbicki, Robert Wiraszka, Krzysztof Wojtyca, Wojciech Wróblewski, Elżbieta Wyszynska, Dyzma Zawadzki, Tomasz Zbierni, Krzysztof Żero, Maria Żychowska.

Wydawcy i sponsorzy

Warto wymienić te osoby, które napisały najwięcej tekstów do piętnastu tomów „Rocznika”. Są to: *Wojciech Hausner* – 20 tekstów, *Urszula Kret* – 18, *Bolesław Leonhard* – 14, *Marcin Kapusta* – 13, *Katarzyna Onderka* – 8, *Krzysztof Wojtycza* – 8, *Grzegorz Baziur* – 7, *Adam F. Baran* – 6, *Katarzyna Ryblewska-Marewicz* – 6, *Łukasz Hajduk* – 5, *Maria Konieczna* – 4, *Magdalena Królikowska*, *Katarzyna Ossowska*, *Bartosz Rzońca*, *Bernard Walek*, *Jarosław Wąsowicz*, *Robert Wiraszka*, *Wojciech Wróblewski*, *Maria Żychowska* – po 3 teksty, *Piotr Bąk*, *Krzysztof Duda*, *Marek Jedynek*, *Zenobia Kitówna*, *Maciej Kurzyniec*, *Pelagia Lewińska-Tepicht*, *Aleksander Radica*, *Tomasz Sikorski*, *Michał Stasiak*, *Elżbieta Wyszyńska*, *Tomasz Zbierski* – po 2 teksty.

Autorzy spoza tej listy napisali po jednym artykule.

Należy w tym miejscu zaznaczyć także instytucje sprawcze, oraz te, które wspierały finansowo druk „Rocznika”. Od początku istnienia wydawnictwa, wydawcą był Zarząd Okręgu Małopolskiego ZHR. W tomie XIII (2017 r.) pojawił się na stronie redakcyjnej współwydawca: Instytut Pamięci Narodowej, oddział w Krakowie (w kolejnym tomie już niewidoczny).

W okresie piętnastu lat wydawanie „Rocznika” było dofinansowane przez: Wojewódzki Komitet Ochrony Pamięci, Walk i Męczeństwa w Krakowie (t. I–XII), Instytut Pamięci Narodowej, oddział w Krakowie (t. XIII), Oddział Krakowskiego Stowarzyszenia Szarych Szeregów (t. XIV–XV – ze środków Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego.

sopism harcerskich, tych przedwojennych oraz powojennych; w tym „Skauta” i „Harcera Rzeczypospolitej”. Pismo wpisało się na stałe w annały harcerek historiografii, szczególnie poprzez zamieszczanie tak różnorodnych tematycznie materiałów obejmujących. Stanowi już obecnie nieocenioną i wartościową bazę naukową dla dalszych badań historii Ruchów Harcerskich w Polsce i na świecie. Bardzo ciekawe jest to, że katalog działów czasopisma, utworzony przed piętnastu latami, jest wciąż pojemny i adekwatny do poruszanych przez różnych autorów, w ich artykułach, tematach.

Redakcje pism harcerek mają szczególne obowiązki i posłannictwo wobec minionych pokoleń, a jeszcze większe wobec przyszłych pokoleń harcerek. Sposób, w jaki zostanie przedstawiona historia Harcerstwa, zaważy na postrzeganiu świata. Im dokładniej i wierniej pokazana zostanie przeszłość, tym lepiej ją zrozumieją przyszli harcerze. W przypadku redakcji „Rocznika”, możemy być o to spokojni.

Objętość tomów

Tomy różnią się objętością i zawartością, co przedstawia Tabela II.

Tabela II. *Objętość poszczególnych roczników.*

Ilość	Tomy (2005–2012)								Łącznie
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Stron	260	248	248	218	208	212	276	216	1886
Nieliczbowanych stron wkładek	8	8	8	8	8	8	8	8	56
Ilustracji	3	18	14	16	19	16	20	16	122

Ilość	Tomy (2013–2019)							Łącznie	Razem
	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV		
Stron	160	144	168	136	212	258	280	1358	3244
Nieliczbowanych stron wkładek	8	8	8	8	8	16	8	64	120
Ilustracji	17	13	24	20	18	28	28	148	272

Źródło: *Opracowanie własne autora.*

Objętość 3 244 stron, zawartych w piętnastu tomach, bardzo imponuje, ale także każe się zastanowić nad wprowadzeniem jako ważnych elementów aparatu naukowego i ułatwienia dla czytelników: indeksu nazwisk oraz indeksu nazw geograficznych. Ilość stron ukazuje też skalę przedsięwzięcia i żmudną pracę nad redagowaniem i adiustowaniem tekstów.

redakcji, a przede wszystkim W. Hausnera – redaktora naczelnego, który potrafił skupić wokół wydawniczej idei, przez tak długi czas, tak wielkie grono osób: redaktorów i autorów. Wynika z tego, że historia nadal jest nieodzowna tak dla osób piszących jak i czytelników.

„KRHH” jest kontynuatorem tradycji wielu nie tylko krakowskich redakcji cza-

W imieniu redakcji tarnowskiego „Skauta”, życzymy „Krakowskiemu Rocznikowi Historii Harcerstwa” kolejnych piętnastoleci istnienia i działania w Służbie Harcerskiej. ■

M. Popiel

„Rocznik” można otrzymać w Zarządzie Okręgu Małopolskiego ZHR, ul. Grzegorzeczka 45–47, 31-532 Kraków.

Spis artykułów zamieszczonych w poszczególnych działach i tomach KRHH w latach 2005–2019

Od redakcji

1. *Od redakcji*, t. I, s. 5¹
2. *Od redakcji*, t. II, s. 5
3. *Od redakcji, Kalendarium powstania „Listu otwartego instruktorów ZHP ze środowiska krakowskiego”*, t. XIV, s. 71.

Początki skautingu 1910–1914/1918

1. Władysław Kołomołcki, *Jak zawiązałem Drużynę III q*, t. I, s. 7.
2. Wojciech Hausner, *Władysław Kołomołcki (1892–1939)*, t. I, s. 13.
3. Ludwik P. Bułgar-Nowakowski, *Wspomnienie uczestnika kursu skautowego w Skolem*, t. I, s. 16.
4. Andrzej Małkowski, *List do Janusza Gąsiorowskiego z 2 listopada 1911 roku*, t. II, s. 7.
5. Dan Lipton, *O pierwszym obozie angielskich skautów w roku 1907*, t. III, s. 5.
6. Bolesław Leonhard, *Pierwsza książka harcerska i jej autor*, t. III, s. 16.
7. Adam F. Baran, *„Harcerstwo to skauting plus niepodległość”. Jakiej organizacji pragnął Andrzej Małkowski*, t. III, s. 24.
8. Bolesław Leonhard, *Andrzej Małkowski w Krakowie*, t. IV, s. 5.
9. Bolesław Leonhard, *Był złotym skautem. W 90-lecie śmierci Adama Żeromskiego (1899–1918)*, t. V, s. 5.
10. Andrzej Małkowski, *Pierwszy pisemny rozkaz w polskim skautingu z dnia 22 maja 1911 r.*, t. VII, s. 5.
11. Katarzyna Ossowska, *Powstanie harcerstwa jako odpowiedź na sytuację społeczną u progu XX w.*, t. VII, s. 9.

Harcerze w bojach 1914–1921

1. Jerzy S. Rudlicki, *Ostatnie dni Andrzeja Małkowskiego*, t. IV, s. 11.
2. Mariusz Patelski, *Harcerze w walkach o Lwów i Małopolskę Wschodnią (1918–1919)*, t. VIII, s. 5.
3. Wojciech Kądziołek, *Skauci V Krakowskiej Drużyny Skautowej w bojach o Polskę w latach 1914–1921*, t. XI, s. 5.

¹ Niektóre tytuły w spisach treści poszczególnych tomów różnią się nieznacznie od tytułów artykułów. Również podane strony w niektórych spisach treści nie zgadzają się z paginacją roczników. W spisie uwzględniono tytuły zapisane przy artykułach oraz podawana jest rzeczywista paginacja.

4. Józef Piłsudski, *Naczelnik Państwa Józef Piłsudski do harcerzy*, t. XIV, s. 5.
5. Marian Pionk, *Harcerze w plebiscycie i powstaniach śląskich (1919–1921)*, t. XIV, s. 7.
6. Grzegorz Baziur, *„Poszliśmy w bój, gdy Polska zwała...”*. *Polscy harcerze w walce przeciw Rosji Sowieckiej w latach 1917–1921*, t. XIV, s. 12.
7. Bartosz Rzońca, *Trzynastaków droga do niepodległości. Czarna Trzynastka z Krakowa w latach 1913–1921*, t. XIV, s. 24.
8. Tomasz Sikorski, *Z krzyżem harcerskim do boju. Historia noszenia krzyża harcerskiego na mundurze wojskowym*, t. XIV, s. 31.

Harcerstwo [w] II Rzeczypospolitej 1918–1939

1. Adam F. Baran, *Nie fałszować harcerstwa... (o książce Stanisława Czopowicza)*, t. II, s. 11.
2. Wojciech Hausner, *Próby opracowania historii harcerstwa krakowskiego w latach trzydziestych*, t. II, s. 17.
3. Urszula Kret [oprac.], *Sprawozdanie Komendy Chorągwi Harcerek w Krakowie za rok 1932*, t. III, s. 33.
4. Katarzyna Ryblewska-Marewicz, *Harcerskie drużyny i gromady kolejowe*, t. V, s. 21.
5. Katarzyna Ossowska, *O pozyskanie dla harcerstwa pomieszczeń w gmachach szpitalnych na Wawelu. Kartka z dziejów harcerstwa krakowskiego w dwudziestoleciu międzywojennym*, t. V, s. 21.
6. Maciej Kurzyniec, *6 KDH w latach 1920–1922 w relacji Jerzego Stadlera*, t. VII, s. 21.
7. Bolesław Leonhard, *I Jubileuszowy Zlot Harcerstwa we Lwowie 1921*, t. VII, s. 24.
8. Katarzyna Ossowska, *Motyw Tatr w przedwojennej prasie dla młodzieży harcerskiej*, t. VIII, s. 27.
9. Bartosz Rzońca, *Rozwój organizacyjny harcerstwa podgórskiego w latach 1911–1939. Część I: Lata 1911–1931*, t. XI, s. 15.
10. Maria Żychowska, *100-lecie pieśni Jerzego Brauna*, t. XIV, s. 42.
11. Aleksander Radica, *Puzzle harcerskie z sylwetką Waleriana Jeremiego Sliwińskiego*, t. XIV, s. 48.
12. Andrzej Małyżsko, *Romnieńskie harcerstwo*, t. XV, s. 5.
13. Dorota i Dariusz Grochalowie, *Ekspedycja harcerzy polskich Fordem naokoło świata 1926–1928*, t. XV, s. 12.

Harcerstwo w walce 1939–1945

1. Wojciech Frazik, *Harcistrz „Jerzy” – Kazimierz Koźniewski jako ostatni naczelnik Szarych Szeregów*, t. V, s. 35.
2. Wojciech M. Starzyński, *„Najmłodsza poetka podziemnej Warszawy...”*, t. VI, s. 5.
3. Lutyk A. Małkowski, *Moja droga do wojska polskiego*, t. VII, s. 45.
4. Maria Konieczna, *Harcerze Szarych Szeregów w okupowanym Krakowie*, t. X, s. 5.
5. Krzysztof Wojtyca, *Polana Akanta*, t. X, s. 19.
6. Paweł Miłobędzki, *Konspiracja harcerska poza Szarymi szeregami w Małopolsce w latach 1919–1945*, t. XI, s. 27.
7. Wojciech Hausner, *„Pojutrze” – projekt niepodległej Rzeczypospolitej w marzeniach i programach wojennego harcerstwa 1039–1945*. *Szkic badawczy*, t. XI, s. 49.
8. Krzysztof Pięciak, *Miejsce egzekucji w krakowskich Krzesławicach a konspiracyjne harcerstwo*, t. XII, s. 5.
9. Maria Konieczna, *Formy zaangażowania harcerstwa krakowskiego w momencie wybuchu II wojny światowej*, t. XIII, s. 5.
10. Marek Wierzbicki, *Wojenna misja hm. Zygmunta Lechosława Szadkowskiego w Rumunii (1939–1940)*, t. XIV, s. 55.
11. Ryszard Kandzora, *Wejherowski Hufiec Harcerzy Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej im. Ochotniczej Kompanii Harcerskiej. Poszedł w bój krwawy hufiec harcerzy...*, t. XV, s. 19.
12. Michał Ostapiuk, *Historia kadrowego plutonu „Czarnej Trzynastki” dzielnicy „D” Garnizonu Konspiracyjnego Miasta Wilno*, t. XV, s. 27.
13. Grzegorz Nowik, *Wojennyszandar 22 Warszawskiej Drużyny Harcerzy*, t. XV, s. 48.

W „drugiej konspiracji” 1944–1956

1. Grzegorz Baziur, *„Zieloni Harcerze” z Krakowa (1950–1952)*, t. I, s. 23.
2. Maria Żychowska, *Związek Młodzieży Zbrojnej (I) (3 Mościcka Drużyna Harcerzy w „drugiej konspiracji” 1948–1950)*, t. II, s. 19.
3. Grzegorz Baziur, *Powstanie i działalność tajnego Związku Harcerstwa Polskiego „Sępy” w Myślenicach w latach 1948–1949*, t. III, s. 51.
4. Grzegorz Baziur, *Działalności likwidacja Związku Harcerstwa Polskiego „Buki” w Myślenicach w latach 1948–1949*, t. III, s. 76.

- Wojciech Hausner, *Hufce Polskie 1944–1947 – po pierwsze niepodległość*, t. IV, s. 37.
- Wojciech Hausner, *Tajemniczy list z roku 1953*, t. V, s. 47.
- Marcin Kapusta, *Stać zawsze wiernie na straży honoru Polski*, t. VI, s. 29.
- M. Konieczna, „Przetnął im ich wraże łapy” – pokazowy proces harcerzy z Drużyny im. Ks. Jeremiego Wiśniowieckiego, t. VII, s. 11.
- Grzegorz Baziur, *Informator „Żurek” i kontakty służbowy „Jan”*. Analiza błędów w dokumentach bezpieki, t. VII, s. 65.
- Adam F. Baran, *Pokolenie ubeckich kazaratów i sowieckich łagrów. Środowiska i organizacje byłych młodocianych więźniów politycznych okresu stalinowskiego w Polsce po 1989 r. oraz podobne struktury i inicjatywy w Europie Wschodniej (rekoniesans badawczy)*, t. IX, s. 23.
- Grzegorz Baziur, „Sowieckiemu zniewoleniu – nie!”. Antykomunistyczna konspiracja młodzieżowa w Krakowskim w latach 1945–1956. Charakterystyka problemu, t. X, s. 23.
- Maria Żychowska, *O tym, jak harcmistrz Franciszek E. Witkowski nie bał się władzy ludowej*, t. XI, s. 71.
- Małgorzata Siergiej, *Harcerska Organizacja Podziemna „Iskra”*, t. XIII, s. 21.
- Marian Młynarski, *Krakowscy harcerze a Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”*, t. XIV, s. 65.
- Bolesław Leonhard, *Harcerze kardynała Wojtyły*, t. VI, s. 39.
- Ojciec Święty Jan Paweł II o harcerstwie, t. VI, s. 52.
- Marcin Kapusta, *Krzysztof Wojtyca „Moja przygoda z SB”*, t. VI, s. 55.
- Jacek Broniewski, *Refleksje po pożegnaniu twórczyni harcerstwa polskiego Olgi Małkowskiej*, t. VII, s. 79.
- Krzysztof Wojtyca, *Krakowskie „niepokorne” hufce w rzeczywistości PRL-u*, t. VIII, s. 55.
- Marcin Kapusta, F. Musiał, P. Szczyński, *Krakowska „Biała Służba” w roku 1987 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, t. II, s. 131.
- Piotr Bąk, Marcin Kapusta [oprac.], *Harcerstwo w dokumencie Służby Bezpieczeństwa w Nowym Sączu z roku 1985*, t. III, s. 101.
- Wojciech Hausner, *Duszpasterstwo harcerek i harcerzy* (1982–1989), t. III, s. 115.
- Katarzyna Onderka, *Fragmety dziennika harcerki* (1982–1983), t. III, s. 159.
- Katarzyna Onderka, *O pielgrzymce Ruchu Harcerskiego z Krakowa do Rzymu po 25 latach* (29.08–15.09.1984 Kraków – Włochy – Gniezno), t. IV, s. 47.
- Wojciech Hausner, *„Szkoła Ojca Adama”*, t. IV, s. 53.
- Adam Turula, *Moja ostatnia „profilaktyczna rozmowa z SB”*, t. IV, s. 61.
- Marek Jedynak, *Ruch harcerski podczas uroczystości pogrzebowych mjr. Jana Piwnika „Ponurego” 10–12 VI 1988 r.*, t. V, s. 53.
- Marcin Kapusta, M. Konieczna [oprac.], *Rok 1989 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, t. V, s. 70.
- Bernard Wałek, *Geneza i charakter działalności duszpasterstwa harcerek i harcerzy przy kościele św. Idziego w Krakowie w latach 1982–1989*, cz. I, t. V, s. 84.
- Marek Jedynak, *Związek Wolnego Harcerstwa Polskiego „Szare Połówki” – nieznana alternatywa dla ZHP*, t. VI, s. 63.
- Bernard Wałek, *Geneza i charakter działalności duszpasterstwa harcerek i harcerzy przy kościele św. Idziego w Krakowie w latach 1982–1989*. Część II, t. VI, s. 89.
- Wojciech Wróblewski, *Krąg Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego w Krakowie 1980–1982*, t. VII, s. 143.
- Wybór dokumentów krakowskiego KIHAM 1981–1982, t. VII, s. 153.
- Jan Pietraszko, *Homilia wygłoszona w Katedrze Wawelskiej w niedzielę 20 IX 1981 roku na zakończenie III Zlotu Jubileuszowego 70-lecia Harcerstwa*, t. VII, s. 169.
- Katarzyna Onderka, *Unia Najstarszych Drużyn Harcerskich Rzeczypospolitej*, t. VII, s. 173.
- Katarzyna Onderka, *„Czyńcie to, co dyktuje Wam serce” – Pogotowie Zimowe Harcerek i Harcerzy oraz Harcerskie Pogotowie Zimowe AD 1981/1982*, t. X, s. 57.
- Tomasz Kościelny, *Droga środowisk salezjańskich do Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej – refleksja historyczno-pedagogiczna*, t. XI, s. 99.
- Wojciech Wróblewski, *Szczep Puszcza im. Kazimierza Wielkiego w Niepołomicach – przyczynek do historii harcerstwa niepokornego*. W 40 rocznicę powstania, t. XII, s. 19.
- Krzysztof Wojtyca, *Jubileuszowy Zlot Harcerstwa z okazji 70-lecia. Błonia Krakowskie 18–20 IX 1981 r.*, t. XIII, s. 37.

ZHP W PRL 1956–1980 ZHP W PRL 1944–1950/56

- Wojciech Hausner, „Skauści” i „ohacy” – ideowo-polityczne spory we władzach ZHP (1956–1959), t. I, s. 77.
- Katarzyna Onderka, *Niektóre harcerskie książki objęte cenzurą w PRL. Rok 1951*, t. III, s. 93.
- Wojciech Frazik, *Sytuacja w Związku Harcerstwa Polskiego na początku 1946 r. w świetle wyjaśnień hm. Wandy Kamienieckiej-Gryckowej*, t. VI, s. 17.
- Ewelina Prokopiuk, *„Mury” – powojenna służba ojczyźnie*, t. VIII, s. 85.
- Wojciech Hausner, Marcin Kapusta, *Bierny opór krakowskiego środowiska instruktorów harcerskich ZHP i jego rozbięcie przez Urząd Bezpieczeństwa w latach 1949–1950*, t. IX, s. 5.
- Tomasz Sikorski, *O zaopatrzeniu drużyn w krzyże harcerskie w latach 1945–1949*, t. XI, s. 87.

Harcerstwo poza granicami Polski

- Krzysztof Bojko, *Harcerstwo polskie na Litwie w latach 1939–1941*, t. II, s. 51.
- Hubert Chudzio, *Na harcerskim szlaku w dżungli i sawannie. Skauting polski w Afryce w latach 1941–1948*, t. VII, s. 31.
- Franciszek Herzog, *Harcerska wędrówka – pielgrzymka kolarska do grobu św. Franciszka Ksawerego w Goa* (6–19.05.1947), t. VIII, s. 37.
- Aleksander Radica, *Środowisko harcerskie w Zdołbunowie*, t. XII, s. 13.

„Podziemna rzeka” 1956–1980

- Marcin Kapusta, *Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia kryptonim „Skaut”. Z dziejów niezależnego ruchu harcerskiego*, t. I, s. 36.
- Bolesław Leonhard, *Koło Abstynentów im. A. Małkowskiego w Krakowskim Społecznym Komitecie Przeciwalkoholowym*, t. II, s. 87.
- Bolesław Leonhard, *Po powrocie Olgi Małkowskiej do Polski. Wspomnienie*, t. III, s. 95.

Harcerstwo niepokorne 1980–1989–90 Harcerstwo niepokorne 1980–1989

- Piotr Bąk, *Zakopiańskie harcerstwo na szlaku niepodległości 1980–1989*, t. I, s. 90.
- Adam F. Baran, *Harcerski ruch wydawniczy. Charakter i działalność Niezależnego Wydawnictwa Harcerskiego (1981–1986)*, t. I, s. 126.
- Grzegorz Baziur, *„Wszystko co nasze Polsce oddamy...” (o harcerstwie niezależnym w Choszczynie 1983–1989)*, t. I, s. 142.
- Wojciech Hausner, *Ruch Harcerski na przełomie 1988 i 1989 roku – Geneza spotkania założycielskiego ZHR 12 lutego 1989 roku z perspektywy krakowskiego „Szczepu” Ruchu Harcerstwa Rzeczypospolitej*, t. I, s. 157.
- Wojciech Wróblewski, *Harcerstwo przy okrągłym stole*, t. I, s. 174.
- Wojciech Hausner, *„Czuwajmy” – harcerstwo bez cenzury (1985–1994)*, t. II, s. 113.

27. Krzysztof Krzyżanowski, *Kalendarium powstania „Listu otwartego instruktorów ZHP ze środowiska krakowskiego*, t. XIV, s. 73.
28. Wojciech Hausner, *IV Światowy Zlot Harcerstwa w Rising Sun (relacja uczestnika w 30 rocznicę wyprawy)*, t. XIV, s. 75.
29. Katarzyna Onderka, „Hory naszy, hory naszy Karpaty...”. *O obozie III KDH im. Pułaskiego w Uluczu w 1983 roku*, t. XIV, s. 89.
14. Ewa Jasińska, *Historia Kapituły Harcerki Rzeczypospolitej w Pomorskiej Chorągwi Harcerki ZHR. Początki i dalsze działania*, t. XIV, s. 99.
15. Bożena Pojawa, *W drodze za horyzont. Harcerki ZHR w Suwałkach*, t. XV, s. 77.
16. Magdalena Królikowska, *Łódzkie drogi do ZHR*, t. XV, s. 94.
17. Urszula Kret, „Czuwajcie i miejcie oczy szeroko otwarte...”. *O peregrynacji Harcerskiego Tryptyku*, t. XV, s. 102.
20. Odeszli: Łukasz Węsierski „Kormoran Samotnik” i Ryszard Wcisło „Chytry Jastrząb”, t. XI, s. 109.
21. Krzysztof Wojtycza, *Hm. Ryszard Wcisło „Chytry Jastrząb” (1933–2015)*, t. XII, s. 57.
22. Krzysztof Wojtycza, Łukasz Norbert Węsierski „Kormoran Samotnik” (1925–2015), t. XII, s. 66.

ZHP w latach 1980–1989

1. Rafał Dyrzc, „Gdzie mamy dobrą kadrę harcerską, którą możemy odpowiednio nastawić”, czyli o planach wykorzystania ZHP do zwalczania Ruchu Światło-Życie w 1980 r., t. VII, s. 85.

Harcerska historia wczoraj (od 1989 roku)

1. Małgorzata Rohleder, *Odrodzenie harcerstwa żeńskiego w Krakowie 1989–1990 (wspomnienie komendantki chorągwi harcerki)*, t. I, s. 189.
2. Wojciech Hausner, *Bibliografia druków i wydawnictw Naczelnictwa, Głównej Kwatery Harcerki i Głównej Kwatery Harcerzy Związku Harcerstwa Polskiego (rok założenia 1918) z lat 1989–1992*, t. II, s. 153.
3. Anna Baranowska, *ZHP (r. z. 1918) i ZHR na arenie międzynarodowej – zarys działań komisarki zagranicznej 1990–1999*, t. II, s. 159.
4. Wojciech Hausner, *Związek Harcerstwa Polskiego (rok założenia 1918) w latach 1989–1992 – kalendarz wydarzeń*, t. IV, s. 69.
5. Katarzyna Ryblewska-Marewicz, „Ojczyzna, nauka, cnota, jubileuszowa wystawa harcerska 1910–2010”, t. VI, s. 113.
6. Robert Wiraszka, *Żywiół wschodni (1989–1994)*, t. VI, s. 123.
7. Robert Wiraszka, *Prasa Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej (luty 1989 – sierpień 1999)*, t. VI, s. 142.
8. Wojciech Hausner, *IV Jubileuszowy Zlot 80-lecia Harcerstwa w Olsztynie k. Częstochowy 8–18 VIII 1991*, t. VII, s. 181.
9. Katarzyna Ryblewska-Marewicz, „Czuwaj! – Ojczyźnie milej służ”. *Fotografia harcerska 1911–1956*, t. VII, s. 190.
10. Urszula Kret, *Lednickie talenty*, t. XII, s. 47.
11. Wojciech Hausner, *O metodzie i okolicznościach zjednoczenia ZHR i ZHP (R. z. 1918) w 1992 roku*, t. XIII, s. 51.
12. Ewa Ciosek, *Akcja sztandarowa Mazowieckiej Chorągwi Harcerki ZHR. Wspomnienie komendantki*, t. XIII, s. 69.
13. Magdalena Karowska-Koperwas, *Golgota Wschodu – program Mazowieckiej Chorągwi Harcerki ZHR (1999–2001)*, t. XIV, s. 95.

Biografie

1. Bolesław Leonhard, *Ks. Bp Jan Pietraszko – druha podharcemistrz*, t. I, s. 205.
2. Bolesław Leonhard, *Prymas Tysiąclecia i harcerstwo*, t. II, s. 171.
3. Barbara Ozaist, *Wspomnienie o Wandzie Kwiatkowskiej*, t. III, s. 173.
4. Pelagia Lewińska-Tepicht, *O Alinie Kleczewskiej-Dziewanowskiej – wspomnienie*, t. IV, s. 101.
5. Katarzyna Ryblewska-Marewicz, *Jan Ryblewski – harcmistrz, komendant, filatelista*, t. IV, s. 111.
6. Adam Studziński, *Wspomnienie dobrego życia (fragmenty)*, t. IV, s. 116.
7. Leon Marszałek, *Wspomnienie o Florianie Marciniaku*, t. V, s. 105.
8. Sławomir Cenciekiewicz, Piotr Gontarczyk, „Słowo harcerza” *Kazimierz Koźniewski (1919–2005), agent ps. „33” i tygodnik „Polityka”*, t. V, s. 121.
9. Elżbieta Wyszynska, *Nasz przyjaciel Remek (1963–1990)*, t. VI, s. 153.
10. Agnieszka Tombińska, *Ewa*, t. VI, s. 157.
11. Maciej Kurzyniec, *Herman Mojmir (1874–1919): lekarz, nauczyciel, instruktor skautowy*, t. VII, s. 195.
12. Bolesław Leonhard, *Jacek, kolega ze szkolnych lat*, t. VIII, s. 93.
13. Zenobia Kitówna, *Silaczka – wspomnienie o Małgorzacie Szewczyk*, t. VIII, s. 111.
14. Wojciech Biedrzycki, *Marek Eminowicz (1933–2013) ze wspomnień o druhu drużynowym*, t. IX, s. 41.
15. Mariusz Majewski, Krzysztof Szpala, *Śp. ks. hm. Krzysztof Jerzy Bojko (1963–2013)*, t. IX, s. 46.
16. Karol Leszczyński, *Henryk Glass 1896–1984. Życiorys patrioty. „Stanisław Jankowski”, „Mieczysław Wolski”, „Chudy Wilk”*, t. X, s. 67.
17. Tomasz Zbierski, Paweł Zbierski, *Dwaj bracia wspominają swego ojca – druha Andrzeja Zbierskiego. Nasze całkiem prywatne harcerstwo*, t. X, s. 80.
18. Adam F. Baran, *Był człowiekiem wolnym. Biografia prof. Dr. Hab. Tomasza Strzemboza*, t. X, s. 88.
19. Aleksandra Chacińska, *Druha Danusia*, t. X, s. 95.
23. Anna Czesak, *Magdalena Grodzka-Guzkowska (1925–2014)*, t. XII, s. 70.
24. Łukasz Hajduk, *Z kalendarza nowosądeckiego harcerstwa – Bronisława Szczepaniec „Skrzętna Pszczoła”*, t. XII, s. 73.
25. Magdalena Królikowska, *Strzecha rodzinna – o siostrach Wocalewskich*, t. XIII, s. 73.
26. Krzysztof Wojtycza, *Harcmistrz Józef Mędyk (1905–1942) drużynowy VII KDH im. T. Rejtana w latach 1925–1926*, t. XIII, s. 88.
27. Dagmara Gubernak, Emilia Charchut, *O patronce II Sędziszowskiej Drużyny Harcerki „Drzewo” Barbarze Kasechube*, t. XIII, s. 93.
28. Bolesław Leonhard, *Adam Żeromski (1899–1918)*, t. XIII, s. 102.
29. Krzysztof Wojtycza, *Stanisław Porębski „Szreniawa” (1922–1989)*, t. XIV, s. 131.
30. Magdalena Królikowska, *Żyjąc bez kompromisów – kilka słów o Alicji Szletyńskiej*, t. XIV, s. 156.
31. Łukasz Hajduk, *Barbara Godfreyow (1928–2016). Wspomnienie*, t. XIV, s. 162.
32. Krzysztof Wojtycza, *Józef Kazimierz Wiatr „Budrys”, „Stary Orzeł” (1928–1989). Wspomnienie*, t. XV, s. 125.
33. Krzysztof Wojtycza, *Jerzy „Rys” Parzyński (1929–1994)*, t. XV, s. 131.
34. Anta Hoffman, *Patronka ładu serca*, t. XV, s. 148.
35. Bolesław Leonhard, *Z listów i relacji o roli Pelagii z Sikorskich Lewińskiej-Tepicht (1907–2004)*, t. XV, s. 152.

Nasze drużyny i szczepek Drużyny i szczepek

1. Krzysztof Żero, *Moje harcerstwo wobec rzeczywistości lat siedemdziesiątych*, t. I, s. 224.
2. Łukasz Hajduk, *Harcerska działalność Bohdana Skoniecznego na terenie Rożnowa*, t. II, s. 189.
3. Marcin Kapusta, *Od „Błękitnej Osiemnastki” do Ośrodka „Arkona”*, t. II, s. 196.
4. Robert Wiraszka, *Lubelskie żeńskie drużyny harcerskie ZHP (1911–1959)*, t. III, s. 177.
5. Michał Stasiak, *Z dziejów harcerstwa łódzkiego. XV Łódzka Drużyna Harcerzy im. Andrzeja Małkowskiego 1920–1939*, t. IV, s. 125.
6. Łukasz Hajduk, *ZHR nad Jeziorem Rożnowskim*, t. IV, s. 140.

- Adam F. Baran, *Książka o harcerzach chorzowski lwowskiej ZHP*, t. IV, s. 181.
- Michał Stasiak, *XV Łódzka Drużyna Harcerzy im. Andrzeja Małkowskiego 1945–1950*, t. V, s. 139.
- Wincenty Smolak, *Wspomnienia z Trójki, Kronika harcerskiego życia*, t. V, s. 147.
- Marta Serwin, *Kronika „Zurawi”*, t. VI, s. 161.
- Roman Graczyk, *Moja Piętnastka*, t. VI, s. 177.
- Bolesław Leonhard, *Z dziejów najstarszej drużyny Krakowa*, t. VII, s. 199.
- Bolesław Leonhard, *Z dziejów „Czwórki” krakowskiej im. Jerzego Grodyńskiego (w stulecie założenia krakowskiego hufca skautów)*, t. VIII, s. 115.
- Wojciech Hausner, *Historia zaginionego i odnalezionego sztandaru krakowskiej Piątki (1946–2011)*, t. VIII, s. 146.
- Maria Nowacka, *Działalność 90 Poznańskiego Szczepu Harcerskiego im. dr. Franciszka Witaszka w latach 1968–1992*, t. VIII, s. 154.
- Dyzma Zawadzki, *Sulimczyk*, t. XIII, s. 133.
- Karolina Poniatowska-Lipska, *Historia IV Lubelskiej Drużyny Harcerskiej im. Orłąt Lwowskich*, t. XIV, s. 177.
- Elżbieta Wyszynska, *Zuchy w szczepie 6 KDH „Leśni Ludzie” w latach 1982–1984*, t. XIV, s. 193.
- Katarzyna Łysak, *I Męska Drużyna Harcerska im. Kazimierza Pułaskiego w Bieczu w latach 1921–1936*, t. XV, s. 173.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. 2013 rok*, t. X, s. 109.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. 2014 rok*, t. XI, s. 131.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. Rok 2015*, t. XII, s. 101.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. Rok 2016*, t. XIII, s. 163.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. Rok 2017*, t. XIV, s. 217.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego ZHR. Rok 2018*, t. XV, s. 235.

Archiwalia

- Marcin Kapusta, „Biała Służba” 1987 w korespondencji płk. Krzysztofa Majchrowskiego i gen. Henryka Dankowskiego, t. IV, s. 154.
- Marcin Kapusta, *ZHP pod „opieką” Wydziału IV*, t. IV, s. 172
- Pelagia Lewińska-Tepicht, *List do Bolesława Leonharda z 24 VI 1992*, t. IV, s. 178
- Wojciech Hausner, *Harcerski apel pamięci*, t. VIII, s. 177
- Julian Kwiek, *Odrodzenie Harcerstwa po październiku ’56 roku. Dokumenty*, t. IX, s. 85.
- Katarzyna Ryblewska-Marewicz, *Z kroniki obozu stałego letniego w Ojcowie III Krakowskiej Drużyny Harcerzy im. Kazimierza Pułaskiego (1945)*, t. XI, s. 111.
- Marcin Kapusta, *Przyczynek do historii „Białej Piątki” z roku 1925*, t. XII, s. 83.
- Marcin Kapusta, *Nieznane źródła historyczne dotyczące Białej Służby w 1987 roku*, t. XIII, s. 149.
- Jarosław Wąsowicz, *Korespondencja przewodniczącego Związku Harcerstwa Polskiego Michała Grażyńskiego z prymasem Polski ks. Kardynałem Augustem Hlondem (w sprawie przystąpienia organizacji katolickich do Międzyzwiązkowej Komisji Porozumiewawczej Polskich Organizacji Młodzieżowych)*, t. XIII, s. 153.
- Jarosław Wąsowicz, *Wspomnienia phm. Marii Rydarowskiej-Szymerskiej z KL Bergen-Belsen ze zbiorów Centralnego Archiwum Polonii w Orchard Lake*, t. XIV, s. 199.
- Jarosław Wąsowicz, *Sprawozdania ks. phm. Wacława Nowaczyka SDB z wizytacji wakacyjnych obozów drużyn hufca harcerzy Warszawa-Śródmieście w lipcu 1947 r.*, t. XV, s. 191.

Kronika harcerskiego życia

- Wojciech Hausner, Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. Rok 2004*, t. I, s. 233.
- Wojciech Hausner, Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. Rok 2005*, t. II, s. 221.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. Rok 2006*, t. III, s. 212.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego ZHR. Rok 2007*, t. IV, s. 190.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego ZHR. Rok 2008*, t. V, s. 175.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego ZHR. Rok 2009*, t. VI, s. 183.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. 2010 rok*, t. VII, s. 243.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. 2011 rok*, t. VIII, s. 183.
- Urszula Kret, *Kronika Okręgu Małopolskiego Związku Harcerstwa Rzeczypospolitej. 2012 rok*, t. IX, s. 129.

Recenzje

- Zenobia Kitówna, *Recenzja książki: Wojciech Hausner, M. Wierzbicki, Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015, t. XV, s. 225.

Varia

- Katarzyna Ryblewska-Marewicz, *Harcerstwo w filatelistyce*, t. VII, s. 233.
- Krzysztof Duda, *O tablicy upamiętniającej początki krakowskiego harcerstwa wmurowanej w I Liceum Ogólnokształcącym*, t. VIII, s. 209.
- Bernard Wałek, *Wychowanie do wiary w Skautingu i Harcerstwie*, t. IX, s. 103.
- Rozmowa z księdzem biskupem Stanisławem Smoleńskim, t. X, s. 97.
- Katarzyna Onderka, *oprac., Zawartość Krakowskiego Rocznika Historii Harcerstwa t. I–X (2005–2014)*, t. X, s. 101.
- Łukasz Hajduk, *Scouting jako program wychowania młodzieży. Andrzej Małkowski i zakorzenienie idei Roberta Baden-Powella na polskim gruncie*, t. XI, s. 117.
- Bartosz Rzońca, *Kolekcja harcerska Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, t. XII, s. 87.
- Katarzyna Onderka, *O wystawie harcerskiej „Czuwajmy! / Be Prepared!” podczas Światowych Dni Młodzieży Kraków 2016*, t. XII, s. 94.
- Marcin Kapusta, *Harcerstwo niepokorne w sztafecie pokoleń walki o niepodległość*, t. XII, s. 98.

Noty o autorach

- Noty o autorach, t. I, s. 252.
- Noty o autorach, t. II, s. 247.
- Noty o autorach, t. III, s. 247.
- Noty o autorach, t. IV, s. 214.
- Noty o autorach, t. V, s. 204.
- Noty o autorach, t. VI, s. 209.
- Noty o autorach, t. VII, s. 271.
- Noty o autorach, t. VIII, s. 214.
- Noty o autorach, t. IX, s. 160.
- Noty o autorach, t. X, s. 143.
- Noty o autorach, t. XI, s. 167.
- Noty o autorach, t. XII, s. 134.
- Noty o autorach, t. XIII, s. 208.
- Noty o autorach, t. XIV, s. 253.
- Noty o autorach, t. XV, s. 276.

Objaśnienia skrótów

- Objaśnienia skrótów, t. I, s. 255.
- Zestawienie skrótów, t. XIII, s. 206. ■

M. Popiel

Marian Miszczuk

Z KRZYŻEM HARCERSKIM W BÓJ 1914-1921

Recenzja książki: Tomasz Sikorski, *Z krzyżem harcerskim w bój 1914–1921. Wybrane pamiętki*, Oficyna Pamiętki Przeszłości, Warszawa 2018, s. 318, ilustracje.

W momencie kiedy skończyłem czytać treść książki (egz. 18 z 400) oraz uważnie oglądać wspaniałe, świetnie dobrane i umieszczone ilustracje odezwała się we mnie dusza ekonomisty (słupki, statystyka, itd.) Po policzeniu wyszło mi, że autor na 321 stron zamieścił 231 ilustracji, zawartość książki udokumentował 231 przypisami, a indeks nazwisk liczy ok. 900 pozycji. Twarda oprawa i doskonały papier były oczywistym wyborem przy tego rodzaju publikacji.

To co mnie w tej książce szczególnie uderzyło to pomysł na grafikę. Portrety bohaterów tej książki, zdjęcia sytuacyjne, reprodukcje odznaczeń, odznak, zdjęć i dokumentów przyciągają wzrok czytelnika i budzą w nim chęć obejrzenia następnej strony. Zamiast omawiać zawartość książki podaję spis najważniejszych rozdziałów, a dodam tylko, że książkę się świetnie czyta, bo Sikorski poznał losy swoich bohaterów i ciekawie o nich opowiada w rozdziałach:

- *Skauci i harcerze w wojnach i powstaniach 1914–1921.*
- *Krzyż Harcerski i tworzenie Związku Harcerstwa Polskiego.*
- *Harcerskie oddziały bojowe.*
- *Kompania Skautowa Komendy Legionów Polskich na Wołyniu.*
- *Pamiętnik harcerki-sanitariuszki Zofii Dębowskiej.*
- *Pamiętkowe odznaki oddziałów harcerskich.*
- *Odnaczenia i odznaki za udział w czynnie niepodległościowym.*

Jak widać Sikorski skupia się na wybranych postaciach i wydarzeniach, a dzięki temu daje bardzo wyrazisty i przejmujący obraz polskich bojóv o niepodległość i gra-

nicę oraz udziału w nim polskich skautów, harcerek i harcerzy. W książce znajdujemy notki o ponad stu z nich odznaczonych Krzyżem Virtuti Militari, Krzyżem Walecznych, Krzyżem i Medalem Niepodległości, co dobitnie świadczy o skali zaangażowania i poświęcenia młodzieży harcerskiej.

W zbiorach rodzinnych autora przechowywane są bezcenne dokumenty należące do Antoniego Sikorskiego, w latach 1915–1916 dowódcy plutonu w Kompanii Skautowej Legionów Polskich na Wołyniu, wówczas sierżanta, i one stały się podstawą opracowania rozdziału *Kompania Skautowa*.

Kolejny rozdział oparty jest o bezcenny pamiętnik Zofii Dębowskiej, harcerki-sanitariuszki z czołówki sanitarnej Kompanii Szturmowej 201 Ochotniczego Pułku Piechoty, później 6 Harcerskiego Pułku Piechoty. Zapisy w nim powstały w trakcie walk prowadzonych z Litwinami przez wojska generała Lucjana Żeligowskiego po zajęciu Wilna przez Polaków.

Następne dwa rozdziały zawierają unikatowy zestaw odznak noszonych przez harcerzy w trakcie walk lub wydanych krótko po nich oraz wykazy nagrodzonych.

Jak napisał w *Przedśłowiu* prof. **Janusz Cisek**: *Lektura monografii Tomasza Sikorskiego pozwoli Czytelnikowi na refleksję na temat zmiany pokoleniowej i powtarzalności postaw, zarówno bowiem w I wojnie światowej, jak i w kolejnej światowej zawierusze z lat 1939–1945 harcerze stanowili zaplecze dla zmagająv zbrojnych. Wykonywali zadania wywiadowcze, rozpoznawcze, kurierskie i sanitarne, nie stroniąc od służby w pierwszej linii i na tyłach wroga. Zapłacili za to wysoką cenę, niejednokrotnie cenę życia.*

Autor *Przedśłowia* podkreśla wartość książki bowiem pokazuje ona:

[...] *rozmaite, w tym także osobiste motywacje oraz skomplikowane aspekty zmagająv środowiska polskich harcerzy na wszystkich polach walki o niepodległość i granice Rzeczypospolitej. Autor w oparciu o te materiały, a także bogatą literaturę przybliży w układzie chronologicznym poszczególne etapy kształtowania się Związku Harcerstwa Polskiego i udziału poszczególnych jego odłamów – także przed zjednoczeniem – w opisywanych na tych kartach zmaganiach.*

Autor dedykował książkę Władysławowi Nekraszowi oraz swojemu dziadkowi Antoniemu Sikorskiemu: *Uczestnikowi tych bojóv*. Spójrzmy na te postaci, których biogramy zamieszczone są w książce.

Okładka recenzowanej książki projektu Krzysztofa Stefaniuka i Tomasza Sikorskiego.

Władysław Nekrasz – urodzony na Podolu, inżynier rolnik, oficer Wojska Polskiego, harcmistrz, wybitny instruktor i działacz harcerski. W skautingu od 1912 roku, w 1916 roku komendant harcerskiego hufca w Kijowie, uczestnik walk o Lwów w roku 1918 roku odznaczony za męstwo i skuteczne dowodzenie Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari (V klasy), w latach 1926–1930 Komendant męskiej chorągwi wołyńskiej ZHP, ochotnik w wojnie obronnej 1939 roku, ranny pod Stanisławowem, zamordowany przez sowietów w Charkowie.

Antoni Sikorski – urodzony w Łodzi, w gimnazjum piotrkowskim należał do tajnej drużynie skautowej razem ze Stefanem Roweckim; wywiadowca przyfrontowy Legionów w 1914 roku pod komendą Andrzeja Małkowskiego. W stopniu kaprała, dowódca sekcji w 1 Brygadzie Legionów w walkach pod Krzywopłotami i Limanową, w roku 1914. Dowódca plutonu w kompanii skautowej, przy Komendzie Legionów Polskich, w walkach nad Styrem i Stochodem w 1916 roku. Oficer 8 Pułku Piechoty Legionów podczas walk na froncie ukraińskim i bolszewickim w latach 1918–1920. Odznaczony Krzyżem Srebrnym Virtuti Militari i czterokrotnie Krzyżem Walecznych. W wolnej Polsce oficer służby stałej, oficer zawodowy Wojska Polskiego, był dowódcą batalionu KOP Nowe Święciany. Awansowany na podpułkownika w 1934 roku. We wrześniu 1939 roku dowódca Grupy Sandomierz, odznaczony za zasługi dowódcze Krzyżem Złotym Orderu Virtuti Militari (IV klasy).

Te postaci odegrały znaczącą rolę w odzyskaniu przez Polskę niepodległości, wojnie polsko-bolszewickiej i w walkach o kształt granic Rzeczypospolitej.

Sposób prowadzonej narracji przez autora; bardzo osobisty, podyktowany więzami rodzinnymi oraz zaprezentowanie zbioru pamiątek rodzinnych, pozwoliło stworzyć książkę nietypową, ale bardzo ważną z punktu widzenia polskiej historiografii. ■

M. Miszczuk

Książkę można i należy nabyć u źródła:
www.pamiatkiprzeszlosci.pl
sikorski-t@tlen.pl
tel. 602 775 507

Marek Popiel

HARCERSKA WĘDRÓWKA PRZEZ STULECIE

Harcerska wędrówka przez stulecie. 100 lat bydgoskiego harcerstwa w fotografii, Wydawnictwo Pejzaż, Bydgoszcz 2018, s. 288, ilustracje.

Album został wydany na bardzo wysokim poziomie edytorskim według projektu **Ewy Stadnickiej**. W opracowaniu zawarto kilkaset fotografii oraz reprodukcji proporców, sztandarów, odznak, dokumentów, naszywek i wielu innych artefaktów harcerskich, które zostały zachowane w zbiorach prywatnych i instytucjonalnych.

Redaktorzy wydawnictwa wykonali wielką pracę polegającą na opatrzeniu fotografii opisami, zawierającymi informacje o miejscu i czasie powstania, zawartości merytorycznej oraz w wielu przypadkach określili osoby widniejące na fotografii. Materiały historyczne były konsultowane z hm. **Marianem Miszczukiem** oraz hm. **Tomaszem Sikorskim**.

Całość materiału poprzedza lista osób, którym zespół redakcyjny: hm. **Piotr Grą-**

dział, hm. **Michał Budkiewicz**, hm. **Piotr Nawrocki** oraz pzd. **Robert Sawicki**, składa podziękowanie za współpracę. *Wstęp* został napisany przez hm. **Janusza Pruskiego**. Materiały ułożono w porządku chronologicznym: *Pod zaborami 1917–1920, Okres międzywojenny 1920–1939, Pod okupacją 1939–1945, Odrodzenie 1945–1949, Druga konspiracja 1950–1956, Po odnowie 1956–1989, Alternatywny nurt w ZHP 1980–1989, ZHP 1989–2017, ZHR 1989–2017*, niestety bez spisu treści, indeksu nazwisk i indeksu nazw geograficznych.

Warto rozpropagować tę publikację, aby inne środowiska, biorąc przykład z Bydgoszczy, zebrały dokumenty oraz fotografie i po opracowaniu, wydały w podobnej formie. ■

M. Popiel

Okładka recenzowanego albumu.